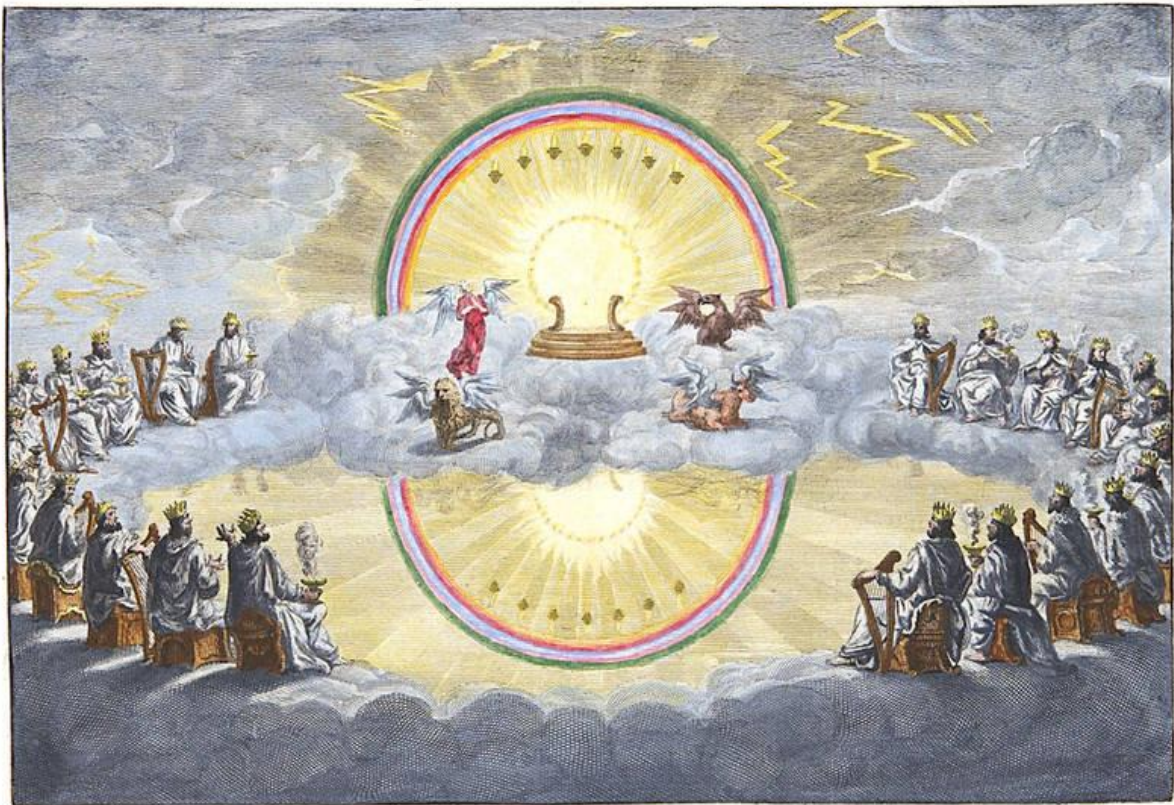

Ik geloof in God de Almachtige

*Christelijk spreken
over Gods almacht
in klassieke en hedendaagse gereformeerde theologie*

Heilig, heilig, heilig is de Heere God,
de Almachtige,
Die was, Die is, en Die komt!

- *Openbaring 4:8, HSV* -

M. Kasbergen

GOUDA, 22 juni 2024

TITEL: Ik geloof in God de Almachtige
ONDERTITEL: Christelijk spreken over Gods almacht in klassieke en hedendaagse gereformeerde theologie.
STUDENT: Marco Kasbergen, 1601016
STUDIEJAAR: 2023/2024
CURSUS: Thesis master Theologie, in het vakgebied Systematische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam
THESISBEGELEIDER: Prof. dr. W.H.Th. Moehn
2^e BEOORDELAAR: Prof. dr. A. Huijgen
ILLUSTRATIE OMSLAG: P. Mortier, *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments, verrykt met meer dan vierhonderd printverbeeldingen* (Amsterdam: Mortier, 1700), May 25, 2024, <https://www.bijbelsdigitaal.nl/prentbijbel-mortier-1700/prentenselectie/>
AANTAL WOORDEN: 24.643

IK GELOOF IN GOD

DE ALMACHTIGE

CHRISTELIJK SPREKEN OVER GODS ALMACHT

IN KLASSIEKE EN HEDENDAAGSE GEREFORMEERDE THEOLOGIE.

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	6
1.1	Aanleiding.....	6
1.2	Probleemstelling.....	6
1.3	Opzet en werkwijze.....	7
1.4	Doelstelling.....	8
2	Een mede-lijdende God	10
2.1	Inleiding.....	10
2.2	Berkhof: <i>Christelijk geloof</i>	10
2.2.1	Inleiding.....	10
2.2.2	Gods eigenschappen.....	11
2.2.3	Weerloze overmacht.....	11
2.3	Muis: <i>Onze Vader</i>	13
2.3.1	Inleiding.....	13
2.3.2	Spreken over God.....	14
2.3.3	Gods (al)macht.....	14
2.3.4	Vijf problemen.....	16
2.4	Van de Beek: <i>Uw Vader, mijn Vader</i>	17
2.4.1	Inleiding.....	17
2.4.2	Gods eigenschappen.....	18
2.4.3	Gods onbevattelijkheid.....	18
2.4.4	Gods almacht.....	19
2.5	Conclusie.....	20
3	Een zorgende Vader	21
3.1	Inleiding.....	21
3.2	Nederlandse Geloofsbelijdenis.....	21
3.2.1	Inleiding.....	21
3.2.2	Geraadpleegde bronnen.....	22
3.2.3	Gods (al)macht.....	22
3.3	Heidelbergse Catechismus.....	24
3.3.1	Inleiding.....	24
3.3.2	Geraadpleegde bronnen.....	25
3.3.3	Gods (al)macht.....	25
3.4	<i>Synopsis Purioris Theologiae</i>	28
3.4.1	Inleiding.....	28
3.4.2	Geraadpleegde bronnen.....	29
3.4.3	Gods (al)macht.....	29
3.5	Conclusie.....	32
4	Een dialoog over Gods almacht	33
4.1	Inleiding.....	33
4.2	Bevindingen.....	33
4.2.1	Berkhof.....	33
4.2.2	Muis.....	34
4.2.3	Van de Beek.....	35
4.2.4	De Nederlandse Geloofsbelijdenis.....	36
4.2.5	De Heidelbergse Catechismus.....	37
4.2.6	De <i>Synopsis Purioris Theologiae</i>	38
4.3	Vergelijk en implicaties.....	39
4.3.1	Context.....	39
4.3.2	Openbaring.....	40

4.3.3	Definitie	41
4.3.4	Kritiek.....	42
4.3.5	Vertolking.....	44
4.4	Conclusie	46
5	Conclusie	48
5.1	Inleiding	48
5.2	Conclusies.....	48
5.2.1	Continuïteit.....	48
5.4	Evaluatie	51
6	Literatuurlijst	52
7	Bijlagen.....	54
7.1	Verklaringenblad.....	54
7.2	Data management plan 2.0	55

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Tijdens het eerste semester van dit collegejaar heb ik me in het seminar *Liberal Theology* verdiept in de ontwikkeling van de liberale theologie en heb ik een paper geschreven over de theologie van Richard Kearney, zoals uiteengezet in zijn werk *Anatheism*.¹ In het hoofdstuk *In The Name: After Auschwitz Who Can Say God?* onderzoekt Kearney wat hij bedoelt als hij over God spreekt en of dit een almachtige God kan zijn. Kearney stelt dat door de concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog het geloof in een almachtige God verdween. Het idee dat alles gebeurt volgens een goddelijk plan werd volgens hem ontmaskerd als een wrede illusie, en hij betoogt dat het idee van een God die zowel goed als kwaad orkestreert niet langer houdbaar is.²

In mijn paper heb ik Kearney's opvattingen besproken en mijn voornemen uitgesproken om verder onderzoek te doen naar het theologisch denken over Gods almacht. Oorspronkelijk wilde ik een bijbels-theologisch onderzoek uitvoeren om inzicht te krijgen in hoe de Bijbel spreekt over Gods almacht, om te onderzoeken of de Bijbel het godsbeeld ondersteunt dat Kearney bekritiseert: een almachtige en hoogverheven God die alles op aarde volgens zijn plan laat gebeuren, inclusief goed en kwaad. Echter, ik ontdekte dat er naar Gods almacht al veel bijbels-theologisch onderzoek is gedaan, wat mijn oorspronkelijke vraag grotendeels beantwoordde.³

Dit leidde mij tot een tweede vraag, naar hoe er binnen de gereformeerde theologie wordt gedacht over Gods almacht. Ik werd met name geïnteresseerd door de klassieke opvatting van Gods almacht in de gereformeerde belijdenisgeschriften, omdat bijvoorbeeld uit de *Heidelbergse Catechismus* het idee dat God zowel het goede als het kwade arrangeert kan worden afgeleid. In *zondag 10* wordt namelijk gesteld dat God door zijn almachtige en alomtegenwoordige kracht alle dingen niet toevallig, maar uit zijn vaderlijke hand doet komen.⁴ Hoewel deze thematiek de leer van de voorzienigheid betreft, ligt het geloof in Gods almacht hieraan ten grondslag, zoals zowel blijkt uit *zondag 10* zelfs, als uit de *zondag* die hieraan voorafgaat.

Mijn interesse in de gereformeerde theologie heeft te maken met mijn achtergrond en staan in de gereformeerde traditie. Daardoor zijn de gereformeerde belijdenisgeschriften en theologie voor mij bekend terrein, al had ik daarmee nog weinig specifieke kennis over het theologische denken met betrekking tot Gods almacht. Ik was met name benieuwd naar hoe de gereformeerde theologie Gods almacht interpreteert vanuit de Schrift, en naar hoe de gereformeerde theologie zich heeft ontwikkeld in haar denken over Gods almacht en het probleem van het kwaad en het lijden.

1.2 Probleemstelling

Het geloof in God als de Almachtige is eeuwenlang binnen de christelijke gemeenschap beleden en aanbeden met de woorden van het *Apostolicum* en het *Onze Vader*. Sinds Marcion is de belijdenis van Gods almacht nauwelijks betwist.⁵ Maar door met name de twee wereldoorlogen is deze onder zware kritiek komen te staan, vooral vanwege kwesties rondom menselijke vrijheid en het probleem van het kwaad en het lijden.⁶ Hoewel deze vragen al in de Vroege Kerk en na rampen zoals de aardbeving in Lissabon (1755) werden gesteld, hebben de wereldoorlogen hun complexiteit vergroot door het immense en gruwelijke lijden van miljoenen mensen door het handelen van hun medemensen.

Al voor de twee wereldoorlogen vond er een verandering plaats in de theologie, specifiek in het denken over Gods almacht binnen de godsleer. Vanuit de christologie werden voorstellen gedaan om

¹ R. Kearney, *Anatheism: returning to God after God* (New York: Columbia University Press, 2010).

² Kearney, *Anatheism*, 57-8.

³ Zie bijvoorbeeld: R. Feldmeier and H. Spieckermann, *God of the Living: A Biblical Theology*, 2013.

⁴ K. Zwanepol and C.H. van Campenhout, *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland* (Heerenveen: Protestantse Pers, 2009), 86.

⁵ G. van den Brink, "De almacht van God: Overwegingen rondom een aangevochten geloofsartikel," *Theologia Reformata* 38, no. 3 (1995), 163-4.

⁶ Van den Brink, "De almacht van God," 178.

de traditionele scholastieke benaderingen van Gods almacht te vervangen door bijbels-theologische inzichten.⁷ Na de wereldoorlogen leidde verdere secularisatie en ontkerkelijking tot een westerse situatie die door Muis wordt omschreven als een culturele godvergetenheid. Deze situatie geldt niet alleen voor mensen buiten de kerk, maar ook gelovigen kunnen moeite hebben om God een relevantie plaats toe te kennen in hun situatie.⁸

In deze context heeft het christelijk denken over God inclusief zijn almacht zich ontwikkeld, ook binnen de gereformeerde theologie. Dit onderzoek richt zich op het in kaart brengen van het denken over Gods almacht binnen de gereformeerde traditie, door zowel hedendaagse als klassieke teksten uit deze traditie te analyseren. De hedendaagse teksten komen uit de periode van na de Tweede Wereldoorlog en de klassieke teksten uit de zestiende en zeventiende eeuw.

Als hedendaagse teksten heb ik drie werken geselecteerd die de klassieke gereformeerde theologie voortzetten en hervormen voor nieuwe generaties in veranderde contexten.⁹ Berkhofs *Christelijk geloof* is een belangrijke bron omdat het is geschreven in de periode na de Tweede Wereldoorlog waarin Berkhof en ook anderen reflecteren op de vraag naar het kwaad en het lijden en Gods almacht.¹⁰ Daarnaast wilde ik ook recente teksten uit de systematische theologie, namelijk *Onze Vader* van Muis en *Mijn Vader, uw Vader* van Van de Beek.

De klassieke bronnen die ik wilde onderzoeken, zijn de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* en de *Heidelbergse Catechismus*, omdat zij belangrijke exponenten van het gereformeerd protestantisme zijn en ook functioneren als belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland. Daarbij onderzoek ik ook de *Synopsis Purioris Theologiae*, een dogmatisch handboek uit het begin van de zeventiende eeuw dat de gereformeerde leer systematisch uiteenzet, kort na de Synode van Dordrecht (1618-1619).

In dit onderzoek richt ik me op de vraag hoe het spreken van deze drie hedendaagse gereformeerde theologen over Gods almacht zich verhoudt tot de verwoording ervan in de drie klassieke gereformeerde geschriften. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

Hoe verhouden de beschrijvingen van Gods almacht door de hedendaagse gereformeerde theologen H. Berkhof, J. Muis en A. van de Beek zich tot de beschrijvingen in klassieke gereformeerde bronnen, namelijk de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Synopsis Purioris Theologiae?

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, hanteer ik de volgende drie deelvragen:

1. Hoe wordt Gods almacht beschreven door H. Berkhof in *Christelijk geloof*, door J. Muis in *Onze Vader* en door A. van de Beek in *Mijn Vader, uw Vader*?
2. Hoe wordt Gods almacht beschreven in de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*, de *Heidelbergse Catechismus* en de *Synopsis Purioris Theologiae*?
3. Wat zijn de theologische implicaties van de verschillen en overeenkomsten tussen de hedendaagse en klassieke gereformeerde beschrijvingen van Gods almacht?

1.3 Opzet en werkwijze

In hoofdstuk 2 en 3 worden respectievelijk de opvattingen van Berkhof, Muis en Van de Beek en die van de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*, de *Heidelbergse Catechismus* en de *Synopsis Purioris Theologiae* besproken met betrekking tot Gods eigenschappen en in het bijzonder zijn almacht. Het doel is om hun opvattingen binnen de grenzen van dit onderzoek zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven. Na het beschrijven van de hedendaagse en klassieke opvattingen over Gods almacht, zal ik in hoofdstuk 4 deze

⁷ Idem, 163-4.

⁸ J. Muis, *Onze Vader: Christelijk spreken over God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 11.

⁹ J. Muis, "De betekenis van de klassiek-gereformeerde theologie voor het huidige predikantschap," *Theologia Reformata* 59, no. 2 (2016), 105.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: J. Moltmann, *Der gekreuzigte Gott: Das Kreuz als Grund und Kritik christlicher Theologie*, 1972.

opvattingen vergelijken, wat nodig is om de hoofdvraag te beantwoorden. Bovendien zal ik in dit vergelijkend onderzoek de theologische implicaties van de verschillende opvattingen analyseren.

Het centrale concept van dit onderzoek is Gods almacht. Ik kies ervoor om dit begrip hier niet te definiëren, omdat het onderzoek aantoont dat het definiëren van Gods almacht complex is en dat de onderzochte bronnen daardoor ook geen eenduidige definitie bieden. Bovendien zal ik door dit onderzoek voldoende aandacht besteden aan de definiëring van Gods almacht en wil ik de inzichten van de genoemde auteurs en bronnen laten spreken.

Een tweede aspect van dit onderzoek is de gereformeerde theologie. Deze theologie is geworteld in de Schrift en staat in de traditie van de belijdenissen van de Vroege Kerk, zoals het *Apostolicum*. Deze belijdenissen bieden interpretatieregels die dienen als richtlijnen en grenzen bij de uitleg van de Schrift, met als doel de waarheid van het evangelie te waarborgen.¹¹ Ook dogma's uit de Vroege Kerk, zoals het triniteitsdogma, spelen een rol in de gereformeerde Schriftuitleg en fungeren als leidraad voor haar interpretatie. Deze principes zijn terug te vinden in de gereformeerde belijdenisgeschriften, waarin zowel het *Apostolicum* als het triniteitsdogma zijn opgenomen. Het spreken over God binnen deze traditie gaat samen met het geloof dat Hij in Jezus Christus onder ons is gekomen en ons vernieuwt door zijn Geest.¹²

De aanleiding voor dit onderzoek weerspiegelt dat de vraag naar Gods almacht tegenwoordig vaak verbonden is met het probleem van het kwaad en het lijden. Hoewel deze thematiek in dit onderzoek aan bod zal komen omdat het raakt aan Gods almacht, ligt de focus primair op de theologisch opvattingen over Gods almacht binnen de gereformeerde traditie. Een reden om het onderzoek niet primair te richten op de vraag naar het kwaad en lijden is dat er hier al meer onderzoek naar is gedaan, ook ten aanzien van de leer van de voorzienigheid in de klassieke gereformeerde theologie.¹³

1.4 Doelstelling

Dit onderzoek heeft als doel een bijdrage te leveren aan de theologie door meer inzicht te verschaffen in zowel het hedendaagse als klassieke gereformeerde spreken over Gods almacht. Van den Brink wijst erop dat er veel is geschreven over Gods almacht vanuit het perspectief van het probleem van het kwaad, maar dat relatief weinig werken de almachtsleer zelf uitgebreid onderzoeken.¹⁴ Dit geldt in daarmee ook voor de gereformeerde theologie, als onderdeel van het bredere theologische landschap.

Volgens Immink behoort tot de grootste theologische uitdagingen van deze tijd dat de geloofsovertuiging aangaande de aard en de werkelijkheid van de levende God onder discussie staat. In haar geloofsvoorstelling van God gaat de klassiek gereformeerde traditie in tegen de moderne tijdgeest door te stellen dat God geen product is van de menselijke geest, maar bestaat en leeft in zichzelf en door zichzelf.¹⁵ Wie vandaag de dag overtuigd in de gereformeerde traditie wil staan, moet kennis hebben van die traditie en van de uitdagingen waar zij in de loop der geschiedenis voor heeft gestaan.¹⁶ Aan deze kennis wil ik met dit onderzoek naar het gereformeerde verstaan van Gods almacht bijdragen.

Met dit onderzoek streef ik naar een *theological retrieval* van de klassieke gereformeerde bronnen door inzichten uit het verleden naar voren te halen, met de overtuiging dat hedendaagse theologie

¹¹ F.G. Immink, *Overtuigd gereformeerd: Met sympathie voor de traditie* (Heerenveen: Groen, 2022), 152.

¹² Immink, *Overtuigd gereformeerd*, 153-4.

¹³ Zie bijvoorbeeld: G. den Hartogh, *Voorzienigheid in donker licht: Herkomst en gebruik van het begrip 'Providentia Dei' in de reformatorische theologie, in het bijzonder bij Zacharias Ursinus* (Heerenveen: Groen, 1999).

¹⁴ G. van den Brink, *Almighty God: A Study of the Doctrine of Divine Omnipotence* (Kampen: Kok Pharos, 1993), 4.

¹⁵ Immink, *Overtuigd gereformeerd*, 169.

¹⁶ Idem, 168.

baat heeft bij historische verdieping.¹⁷ Ook het gereformeerd protestantisme heeft een rijke geschiedenis die waardevolle inzichten biedt voor de uitdagingen van vandaag.¹⁸

Ten slotte wil ik met dit onderzoek wil ik bijdragen aan de roeping van de kerk om mensen te helpen en te ondersteunen in tijden van lijden. Daarbij denk ik in het bijzonder aan theologen die als pastores mensen bijstaan die lijden en worstelen met de vraag hoe Gods almachtig zich daartoe verhoudt. Dit onderzoek naar gereformeerde perspectieven op Gods almacht kan hen een dieper inzicht in Gods almacht geven. Dat is nodig omdat voor veel mensen geldt dat zij hun idee over Gods almacht op een basaal en pre-reflectief niveau hebben gevormd.¹⁹ Ik hoop dat zij het geloof in God de Almachtige ervaren als een bron van troost, vertrouwend dat God zorgt en door het lijden heen draagt, dat Hij in Christus mede-lijdt en door zijn Geest hoop geeft op een toekomst zonder lijden.

¹⁷ G. Ortlund, *Theological Retrieval for Evangelicals: Why We Need Our Past to Have a Future* (Wheaton: Crossway, 2019), 68.

¹⁸ Vgl.: Ortlund, *Theological Retrieval for Evangelicals*, 68.

¹⁹ Van den Brink, *Almighty God*, 5.

2 Een mede-lijdende God

Hedendaagse opvattingen over Gods almacht

*Hoe wordt Gods almacht beschreven door H. Berkhof in Christelijk geloof,
door J. Muis in Onze Vader en
door A. van de Beek in Mijn Vader, uw Vader?*

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe Berkhof, Muis en Van de Beek Gods almacht begrijpen en beschrijven aan de hand van hun werken *Christelijk geloof: een inleiding tot de geloofsleer*,²⁰ *Onze Vader: Christelijk spreken over God*²¹ en *Mijn Vader, uw Vader: Het spreken over God de Vader*.²² De bespreking van deze werken in paragrafen 2.3, 2.4 en 2.5 volgt de chronologische volgorde van hun publicatie. Elke paragraaf begint met een beknopte introductie van de auteur en zijn context, gevolgd door een beschrijving van hun opvattingen over God, zijn openbaring en zijn almacht. Ik hanteer in dit hoofdstuk een beschrijvende methode, gericht op een nauwkeurige weergave van de theologische opvattingen van de theologen.

2.2 Berkhof: *Christelijk geloof*

2.2.1 Inleiding

Dr. Hendrik Berkhof (1914-1995) was een hoogleraar in de dogmatiek en bijbelse theologie. Zijn voornaamste werk, *Christelijk geloof: Een inleiding tot de geloofsleer*, is een dogmatiek die tot op heden negen drukken heeft gekend. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de zevende druk, de uitgave waarin Berkhof zijn laatste wijzigingen heeft aangebracht.²³

In een voorwoord bij de vijfde druk schrijft Berkhof dat zijn reflecties en interpretaties van het evangelie voornamelijk zijn gevormd tegen de achtergrond van de secularisatie van het Westen en de polarisatie binnen de toenmalige Nederlands Hervormde kerk. Naar zijn waarneming organiseert de westerse samenleving zich steeds meer rondom het idee van de autonome mens, waarin God steeds meer als irrelevant wordt beschouwd. Hij richt zich op christenen en kerken die worstelen met de vraag hoe het evangelie met woorden en daden vertolkt kan worden in deze samenleving.²⁴ Hij benadrukt dat westerse theologie het Woord zo moet vertolken dat het een antwoord biedt op existentiële vragen die mensen bezighouden en beklemmen.²⁵ Berkhof formuleert zijn motief als bezorgdheid om een wereld die haar verbindende kracht verliest, die verdeeld is en haar gevoel voor zingeving, doel en richting kwijtraakt. Hij streeft ernaar om zowel de kerkelijke als sociaal-culturele naasten te dienen.²⁶

Een tweede motief komt voort uit Berkhofs observatie dat sinds de secularisatie in Europa, er ook binnen de kerk een diepe vervreemding van de taal van de Bijbel en de kerk is opgetreden. Hij tracht deze kloof te overbruggen door middel van denk- en taalvormen die een verbindende interpretatie mogelijk maken. Hierdoor is zijn werk niet alleen gericht op het verantwoorden van het geloof aan de samenleving, maar ook om de helderheid en diepgang van het geloof binnen de gemeenschap zelf te vergroten.²⁷

²⁰ H. Berkhof, *Christelijk geloof: Een inleiding tot de geloofsleer*. Zevende druk (Nijkerk: Callenbach, 1993).

²¹ J. Muis, *Onze Vader: Christelijk spreken over God* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016).

²² A. Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader: Het spreken over God de Vader* (Utrecht: Meinema, 2017).

²³ Berkhof, *Christelijk geloof*, XXIV.

²⁴ Idem, XIX.

²⁵ Idem, XX.

²⁶ Idem, XIX.

²⁷ Idem, 27.

2.2.2 Gods eigenschappen

Berkhof benadrukt dat God zichzelf aan de mensheid openbaart, maar tevens dat zijn wezen meer omvat dan enkel dan zijn openbaring. Openbaring fungeert als de onthulling van Gods wezen, een vorm van zelfopenbaring waarin we God leren kennen door zijn daden, deugden, woorden en eigenschappen. Hoewel mensen God niet direct kunnen zien, kunnen we Hem aanschouwen als door een spiegel, vooral in het aangezicht van Christus.²⁸ Dit proces van openbaring is een communicatieve daad waardoor God zichzelf kenbaar maakt. Doordat openbaring ons een glimp van God biedt, kijken we Hem als het ware in zijn hart kijken en ontmoeten daardoor God zelf, ook al gaat zijn wezen verder dan deze openbaring. Zo blijven er mysteries die voor ons ontoegankelijk zijn, al zijn deze mysteries niet in tegenspraak met wat wij van God weten door zijn openbaring.²⁹

Berkhof stelt dat het Griekse denken een aanzienlijke invloed gehad heeft in de ontwikkeling van theologische doctrines over God. De kerk zocht aansluiting om de God van Israël in een Griekse context te verkondigen en probeerde op eigentijdse wijze uitdrukking te geven aan wat zij uit de openbaring van God begrepen had. Achteraf beschouwd bleek echter dat abstract denken de overhand kreeg boven de openbaring, wat Berkhof ziet als een waarschuwing voor ons theologiseren vandaag. Hij ziet in Augustinus een theoloog die Gods wezen voornamelijk vanuit zijn openbaring in Christus is gaan verstaan. Voor Augustinus was God niet primair de verre en verhevene, maar veeleer de zich neerbuijgende liefde.³⁰

Berkhof wijst erop dat het wezen van God niet volledig begrepen kan worden door slechts één enkelvoudige eigenschap te benoemen, maar eerder door het erkennen van een veelheid aan eigenschappen die in zijn openbaring worden onthuld.³¹ Traditionele doctrines over God legden vooral nadruk op zijn transcendentie - zoals zijn almacht -, terwijl zijn condescendentie - zoals zijn liefde - minder belicht werd, wat resulteerde in een beeld van een afstandelijke, vreemde en koude God.³² Volgens Berkhof moeten Gods eigenschappen opnieuw worden beoordeeld op grond van hoe ze zich manifesteren in zijn openbaring. Hierbij moeten zowel zijn transcendentie als zijn condescendentie worden erkend. Het belang van deze eigenschappen wordt bepaald door de manier en de mate waarin ze zichtbaar worden in de openbaringsontmoeting.³³

2.2.3 Weerloze overmacht

Berkhof benadrukt het belang van het opnemen van Gods almacht in de bespreking van zijn eigenschappen, maar pleit er ook voor om daar zijn weerloosheid aan toe te voegen, waardoor almacht en weerloosheid een begrippenpaar vormen. Met weerloosheid doelt Berkhof op het idee dat de Bijbel niet zozeer de nadruk legt op Gods almacht, maar eerder op zijn onmacht. Door zijn weerloosheid schept God ruimte voor zijn tegenover, waarbij Hij de vrijheid en het initiatief aan zijn tegenover overlaat, en Hij de reacties daarop aanvaardt en ondergaat. Dit benadrukt het lijdende en ondergaande aspect in God, wat in de traditionele leer over God niet of minder aan bod kwam maar wel sterk naar voren komt in de bijbelse getuigenis. Berkhof verduidelijkt dat deze weerloosheid niet per se betekent dat er geen actieve uitoefening van macht is, maar eerder dat deze macht zich niet door geweld doorzet.³⁴

Gods weerloosheid wordt volgens Berkhof meteen duidelijk in de schepping. God lijkt zich als het ware terug te trekken door een wereld tegenover zich te plaatsen, door haar een eigen wetmatigheid

²⁸ Idem, 109.

²⁹ Idem, 110.

³⁰ Idem, 113. *Transcendentie en condescendentie verwijzen naar overstijging en neerbuiging*, Zie: Idem, 111.

³¹ Idem, 116.

³² Idem, 117.

³³ Idem, 117-18. *Openbaring is een ontmoeting die volledig door God wordt geïnitieerd. Het is God die deze ontmoeting mogelijk maakt door zichzelf in onze werkelijkheid present te stellen en onze ogen te openen, zowel door zijn Woord als door zijn Geest. Deze tweevoudige eenheid vormt de essentie van de ontmoeting die in de openbaring plaatsvindt*. Zie: Idem, 60-1.

³⁴ Idem, 137.

en dynamiek te geven die Hij volledig aanvaardt. Dit geldt in nog sterkere mate voor de mens. De mens wordt naar Gods beeld geschapen, wat betekent dat hij, net als God, de vrijheid heeft om lief te hebben en macht uit te oefenen. Hij kan reageren, tegenspel bieden, initiatief tonen en zelf heersen over de schepping namens God. Door de mens te scheppen, lijkt God zich als het ware terug te trekken om ruimte te maken voor een ander. Door deze ruimte te geven, met alle risico's van dien, geeft God macht af en maakt Hij zich in zekere zin afhankelijk.³⁵

De geschiedenis van God met Israël is grotendeels een geschiedenis van een God wiens plannen mislukken en die steeds opnieuw moet reageren op het ongehoorzame of zelfs vijandige initiatief van zijn volk, zonder duidelijk de macht te willen hebben om het volk naar zijn wil te dwingen. De intensiteit van deze weerloosheid wordt duidelijk wanneer Jezus het onderwerp wordt van onverschilligheid, afkeer en zelfs haat van zijn omgeving. Het dieptepunt van deze weerloosheid wordt bereikt aan het kruis, waar Hij zichzelf niet kan verlossen, waar God zwijgt en de vrije en opstandige mens triomfeert over God.³⁶

Ook na het kruis blijft de problematiek van de weerloosheid bestaan. Ook de Heilige Geest werkt op een weerloze wijze, waarbij prediking en overtuiging als zijn middelen dienen. Ook de Geest ondergaat zijn kruisweg, omdat Hij overal weerstand ondervindt en bedroefd wordt. En waar Hij mensenharten voor zich wint, vormt Hij ze in de heiliging ook tot weerloosheid. De weerloosheid van het niet wreken, het toekeren van de andere wang en de bereidheid tot lijden.³⁷

Berkhof wijst erop dat het concept van Gods weerloosheid niet voldoende is doorgedrongen in de geschiedenis van de kerk en nog minder in de theologische ontwikkeling.³⁸ Hij schrijft dit deels toe aan het feit dat in het *Apostolicum* slechts één eigenschap aan God wordt toegeschreven, namelijk dat Hij de almachtige is. De invloed van deze eenzijdigheid is volgens Berkhof tot op de dag van vandaag merkbaar in de liturgie en catechese.³⁹

Volgens Berkhof laat de openbaring een God zien die zichzelf terugtrekt om ruimte te geven de mens in haar rebellie tegen hem. Dit idee van weerloosheid moet echter niet verward worden met machteloosheid, maar is eerder een uitdrukking van zijn overmacht: God kan zich terugtrekken omdat Hij weet dat Hij zal overwinnen. Daarom is zijn terugtrekking slechts de eerste zichtbare stap van een beweging die eigenlijk het tegenovergestelde is: een nieuwe, verborgen en werkzame aanwezigheid.⁴⁰

Het feit dat God niet machteloos is, komt ook tot uitdrukking in het leven van Jezus. Enerzijds is er de kracht van zijn verkondiging, die diepe indruk maakt op zijn toehoorders, anderzijds zijn er de wonderen die Hij verricht in de genezing van zieken en het uitdrijven van demonen. Maar de meest overtuigende demonstratie van Gods overmacht tegenover zonde en dood komt naar voren in de opstanding van Christus.⁴¹

Ten slotte werkt ook de Heilige Geest op zijn eigen weerloze manier overtuigend. Zo sterk kan de weerstand van het menselijk hart niet zijn, of de Geest weet tegenstanders te overtuigen door middel van vergeving en vernieuwing, waardoor ze als kinderen van God worden aangenomen en opnieuw worden geboren, met geloof, hoop en liefde. Zelfs de wereldwijde weerstand kan de Geest niet tegenhouden om mensen met welke achtergrond dan ook te verzamelen en het evangelie als een krachtig middel van verandering te verspreiden, zelfs in seculiere culturen.⁴²

Wanneer Berkhof de woorden weerloosheid en overmacht weegt, concludeert hij:

*Als wij op zijn weerloosheid in de wereld letten, zouden we die bijna onmacht noemen. En als we op zijn overmacht in de wereld letten, zouden we die bijna almacht noemen.*⁴³

³⁵ Idem, 137.

³⁶ Idem, 138.

³⁷ Idem, 138.

³⁸ Idem, 138.

³⁹ Idem, 139.

⁴⁰ Idem, 140.

⁴¹ Idem, 141.

⁴² Idem, 141.

⁴³ Idem, 141.

Daarom pleit Berkhof ervoor om beide begrippen alleen in hun onderlinge samenhang te gebruiken. Wanneer ze los van elkaar worden gebruikt, nemen ze elk een eigen leven aan, zoals vaak is gebeurd in de geschiedenis van de kerk, vooral in het benadrukken van Gods almacht, wat bij veel mensen heeft geleid tot gevoelens van berusting, opstandigheid, vertwijfeling en ongelof.⁴⁴

Berkhof voegt nog enkele opmerkingen toe over Gods almacht. Hij wijst erop dat de term *almachtig* relatief weinig voorkomt in de Schrift, en dan nog voornamelijk in eschatologische zin, waardoor we zijn almacht niet rechtstreeks voor het heden kunnen toepassen. De consequentie van het geloof in Gods overmacht is hoop: de zekere verwachting dat zijn liefde uiteindelijk alle tegenstand zal overwinnen en dan almachtig zal zijn.⁴⁵ Wanneer God eenmaal almachtig zal zijn in zijn liefdesgemeenschap met mensen, is dat alleen mogelijk omdat Hij in zijn wezen al almachtig is.⁴⁶

God heeft ervoor gekozen om in zijn almacht van liefde ruimte te maken voor de mens en zijn macht. Hij heeft ervoor gekozen om macht te verliezen om gemeenschap te winnen. Zo heeft Hij ons mensen betrokken in een geschiedenis met Hem waarin Hij zijn overmacht verbergt in zijn weerloosheid, om ons de ruimte te geven om onszelf te worden. Maar tegelijkertijd handhaaft Hij in die weerloosheid zijn overmacht om te voorkomen dat wij voor altijd tegen Hem en dus tegen onszelf zouden kiezen.⁴⁷

Berkhof stelt dat we voorzichtig moeten zijn met het spreken over het lijden van God, waarbij er gewezen wordt op het lijden van Jezus. Hij wijst erop dat God zelf niet gekruisigd, gestorven en opgewekt is. Dat moet voor ogen worden gehouden, omdat we anders niet alleen theologisch, maar ook christologisch op een verkeerd spoor komen. God is in het lijden van Jezus geen machteloos slachtoffer, maar iemand die medelijdt. En dat is een ander, maar geen minder lijden.⁴⁸

2.3 Muis: *Onze Vader*

2.3.1 Inleiding

Dr. Jan Muis (1952) is een emeritus hoogleraar in de dogmatiek. In 2016 publiceerde hij *Onze Vader: Christelijk spreken over God*, waarin hij een christelijke godsleer presenteert. Muis schreef dit werk vanwege zijn waarneming dat in de hedendaagse postmoderne, seculiere en multiculturele context van West-Europa, zowel moderne als postmoderne mensen moeite hebben om God een relevante plaats toe te kennen. Hij benadrukt dat het belangrijk is om God in het discours te houden, omdat anders niet alleen de cultuur, maar ook de kerk geleidelijk seculier kan worden.⁴⁹

In *Onze Vader* richt Muis zich op het begrijpen van het christelijke spreken over God en hoe deze inhoud begrepen kan worden.⁵⁰ Hij onderscheidt twee opvattingen: de ene stelt dat God een subjectieve ervaring is die nooit volledig te begrijpen is.⁵¹ De andere opvatting, waar Muis voor pleit, stelt dat christenen goede redenen hebben om in God te geloven en dat ze God leren kennen door gelovige omgang met Hem. Het idee dat hierdoor beweringen over God gedaan kunnen worden, wordt betwist en ook in de kerk betwijfeld, en daarom zet Muis zich in om dat te verdedigen.⁵²

Muis benadrukt het belang van een redelijke verantwoording van geloofsovertuigingen en pleit voor systematisch onderzoek naar de inhoud, reikwijdte en consequenties van deze overtuigingen. Hij stelt dat een dieper begrip van het christelijk geloof gelovigen kan helpen om hun geloof te verdiepen,

⁴⁴ Idem, 141.

⁴⁵ Idem, 141.

⁴⁶ Idem, 142.

⁴⁷ Idem, 142.

⁴⁸ Idem, 142.

⁴⁹ Muis, *Onze Vader*, 11.

⁵⁰ Idem, 12.

⁵¹ Idem, 11.

⁵² Idem, 12.

beter uit te drukken en te verantwoorden tegenover niet-gelovigen en ongelovigen.⁵³ Daarom heeft Muis getracht zijn theologische concepten zo te beschrijven dat zowel gelovigen als niet-gelovigen de redenering kunnen volgen.⁵⁴

Muis benadrukt dat elke generatie een nieuw begrip van God moet vormen in dialoog met heersende opvattingen over de werkelijkheid, om in de eigen tijd relevant over God te kunnen spreken.⁵⁵ Hoewel de Bijbel geen volledig begrip van God biedt, gebruikt Muis de bijbelse verhalen over Gods daden om zijn eigenschappen te begrijpen. Daarmee baseert hij zich in dit werk op de Bijbel, in plaats van op filosofische analyses van het theïstische concept van God of het verdedigen van traditionele christelijke opvattingen tegenover sceptici.⁵⁶

2.3.2 Spreken over God

Muis stelt dat christelijk spreken over God onlosmakelijk verband houdt met het geloof in Jezus Christus.⁵⁷ Elke uitspraak over God beschouwt hij als christelijk als deze inhoudelijk overeenkomt met het geloof in Jezus Christus zoals dat in het Nieuwe Testament wordt beschreven. Jezus predikte geen nieuwe God, maar de God van Israël, de Schepper van hemel en aarde.⁵⁸ Daarom kan het Nieuwtestamenteisch getuigenis over God niet worden begrepen zonder het Oudtestamenteisch getuigenis over de God van Israël.⁵⁹ Het is echter niet zo dat het spreken over God beperkt is tot het bijbels getuigenis, maar spreken over God is een hedendaagse vertolking van het bijbels getuigenis.⁶⁰

Volgens Muis is onze kennis van God afhankelijk van bijzondere openbaringen van God, zoals beschreven in het Woord.⁶¹ God openbaart zich door woorden en daden, waarvan woorden het duidelijkste middel is waarmee God zich bekend maakt in wie en hoe Hij is.⁶² De woorden en daden van Jezus hebben een unieke plaats, omdat Jezus als Gods Zoon zijn directe openbaring is.⁶³

Muis stelt dat zonder Gods openbaring niets zinvol over God gezegd kan worden. Openbaring dient zowel het fundament als de grens voor ons denken en spreken over God te zijn. Het is namelijk mogelijk om in het spreken over God te ver te gaan, door meer te zeggen dan wat op basis van openbaring mogelijk is.⁶⁴ Muis geeft daarbij als voorbeeld het beantwoorden van de vraag naar de verhouding tussen Gods goedheid en de oorsprong van het kwaad, omdat deze vraag op grond van Gods openbaring niet te beantwoorden is.⁶⁵

Muis ziet bezwaren in het spreken over God in termen van eigenschappen. Het eerste gevaar is dat Gods eigenschappen niet in relatie tot Hem worden besproken, waardoor deze een abstracte inhoud kunnen krijgen. Dit kan leiden tot een abstract godsbeeld en het risico van idolatrie, waarbij mensen hun eigen, afwijkende ideeën over God gaan koesteren, die de plaats innemen van de levende God.⁶⁶

2.3.3 Gods (al)macht

Naar aanleiding van de derde bede van het *Onze Vader*, waarin gebeden wordt om het geschieden van Gods wil, onderzoekt Muis Gods (al)macht. Wie bidt voor de verwezenlijking van Gods wil verlangt naar de komst van zijn koninkrijk en naar gebeurtenissen die tot dit koninkrijk leiden. Dit impliceert dat

⁵³ Idem, 12.

⁵⁴ Idem, 13.

⁵⁵ Idem, 14.

⁵⁶ Idem, 15.

⁵⁷ Idem, 55.

⁵⁸ Idem, 56.

⁵⁹ Idem, 57.

⁶⁰ Idem, 59.

⁶¹ Idem, 102.

⁶² Idem, 104.

⁶³ Idem, 107-8.

⁶⁴ Idem, 124.

⁶⁵ Idem, 125-6.

⁶⁶ Idem, 202-3.

God de capaciteit of de macht heeft om zijn wil te vervullen. Ook de daaropvolgende beden van het *Onze Vader* volgen veronderstellen Gods macht.⁶⁷

Vanuit de derde bede stelt Muis een eerste definitie van Gods macht voor: Gods vermogen om zijn wil te verwerkelijken. God realiseert zijn wil op diverse manieren, zoals door te handelen in de geschiedenis en door gebeurtenissen te sturen naar het door Hem gestelde doel. Gods vermogen om Zijn wil te vervullen omvat eveneens het vermogen om deze wereld te herscheppen.⁶⁸

Muis identificeert de Bijbel als bron om Gods macht te begrijpen, waarin machtige en wonderlijke daden van God worden verhaald, zoals de geboorte en opstanding van Jezus Christus.⁶⁹ Christus en de Geest bezitten de macht om mensen te bevrijden van zonde en kwaad, en hen te leiden naar een leven van geloof, hoop en liefde.⁷⁰

De machtige daden van God zijn divers van aard. In de uittocht handelt God door middel van Mozes, maar Hij kan ook werken in samenwerking met mensen die zijn geboden gehoorzamen, door mensen die geen specifiek gebod van Hem hebben ontvangen, in conflict met mensen en machten die zijn wil weerstaan, of zelfs zonder menselijke tussenkomst, zoals bij de schepping van hemel en aarde.⁷¹ Gods daden berusten op verschillende vermogens. Muis spreekt respectievelijk over Gods overtuigingsmacht, zijn machtverlenende macht en zijn overwinningsmacht. Daarnaast onderscheidt hij Gods gewone, buitengewone en (her)scheppend handelingsvermogen.⁷²

Muis stelt dat niet alleen Gods daden, maar ook God zelf in de Bijbel machtig wordt genoemd. In het Oude Testament wordt Hij genoemd met de bijzondere godsnaam *JHWH Tsebaot*, wat in de Septuaginta is vertaald als *pantokrator*, wat verwijst naar Gods macht over alles.⁷³ Daarnaast wordt vermeld dat voor God niets onmogelijk is, zoals blijkt uit Oudtestamentische verhalen over Sara, Jeremia en Job en Nieuwtestamentische woorden van de engel aan Maria en van Jezus.⁷⁴

Volgens Muis is het begrijpen van Gods macht een proces dat begint met het begrijpen van menselijke macht. Vervolgens valt te onderzoeken welke aspecten van menselijke macht aan God kunnen worden toegeschreven en welke niet, en of er aspecten van Gods macht in de Bijbel beschreven worden, die afwezig zijn in menselijke macht. Muis onderscheidt drie aspecten van menselijke macht: het vermogen om iets te doen, de macht over personen of zaken, en de wettelijke autoriteit om iets te doen.⁷⁵

Het eerste aspect, het 'vermogen om', door Muis ook wel handelingsvermogen genoemd, is nodig om een handeling te verrichten, maar is op zichzelf niet voldoende. Zowel het vermogen van een actor als de mogelijkheden in de werkelijkheid zijn vereist om een handeling uit te voeren.⁷⁶ Muis benadrukt dat Gods vermogen om te handelen de meest fundamentele vorm van zijn macht is. Al handelt God vaak indirect via geschapen oorzaken en actoren, blijkt uit buitengewone daden dat Hij ook direct kan handelen, zonder gebruik te maken van geschapen oorzaken en actoren.⁷⁷ Dergelijke daden van God, zoals de opstanding van Jezus Christus, gaan onze ervaring te boven en kunnen daarom beter begrepen worden als daden die de fysieke condities van de werkelijkheid veranderen.⁷⁸ Gods vermogen om buiten onze werkelijkheid van tijd en ruimte te handelen onderscheidt zijn macht van menselijke macht.⁷⁹

⁶⁷ Idem, 306.

⁶⁸ Idem, 307.

⁶⁹ Idem, 307.

⁷⁰ Idem, 308.

⁷¹ Idem, 308.

⁷² Idem, 309.

⁷³ Idem, 309-10.

⁷⁴ Idem, 310-1.

⁷⁵ Idem, 311.

⁷⁶ Idem, 311.

⁷⁷ Idem. 314-5.

⁷⁸ Idem, 316-7.

⁷⁹ Idem. 314-5.

Het tweede aspect van macht, namelijk macht over anderen, wordt in West-Europa doorgaans als negatief ervaren. Muis stelt dat er ook positieve vormen van macht over anderen denkbaar zijn en stelt daarom voor Gods macht in relatie tot anderen neutraal te beschrijven als de mogelijkheid om het gedrag van anderen te beïnvloeden.⁸⁰ Gods macht over anderen sluit gedeeltelijk aan bij menselijke handelingsvermogens, omdat zowel God als mensen anderen kunnen overtuigen, inspireren, kracht geven en weerstand overwinnen.⁸¹

Het derde aspect van macht is 'bevoegdheid', een vorm van recht. Daarbij maakt Muis onderscheid tussen institutioneel gezag, dat iemand verleend wordt volgens regels en wetten, als persoonlijk gezag, dat berust op erkenning door anderen. De relatie tussen institutioneel gezag en persoonlijk gezag is delicaat, omdat institutioneel gezag zonder persoonlijk gezag niet overtuigend is. Wanneer het institutionele gezag in een samenleving niet meer wordt aanvaard, is er sprake van een gezagscrisis.⁸² Gods macht is gezaghebbend vanwege zijn unieke positie als Koning, die inherent is aan zijn wezen als de Schepper van hemel en aarde. Gods bevoegdheid om te handelen onderscheidt zijn macht van alle andere macht, omdat Hij het ultieme gezag heeft.⁸³

Traditioneel wordt Gods macht beschouwd als zijn vermogen om zijn wil te verwezenlijken, inclusief zijn gewone, buitengewone en (her)scheppende handelingsvermogen. Muis wijst hedendaagse voorstellen af om specifiek aspecten van Gods macht als model te nemen en benadrukt dat alle vormen van Gods macht deel uitmaken van zijn vermogen om zijn koninkrijk van liefde en recht te verwezenlijken.⁸⁴ Muis brengt deze vormen van Gods macht onder in zijn tweede definitie:

Gods macht is zijn bevoegdheid en zijn vermogen in gewone en buitengewone daden liefdevol en rechtvaardig te handelen in de geschapen werkelijkheid, om de geschiedenis te leiden en om deze werkelijkheid te scheppen en te herscheppen tot zijn koninkrijk; om mensen te overtuigen van zijn liefde en rechtvaardigheid, te bevrijden van de boze en hun schuld, te bewegen tot geloof, hoop en liefde en om alle haat en onrecht voorgoed en voor eeuwig te overwinnen in zijn koninkrijk.⁸⁵

2.3.4 Vijf problemen

Muis identificeert vijf problemen in het discours over Gods macht. Het eerste probleem betreft de veranderde perceptie van Gods institutionele en persoonlijk gezag in onze hedendaagse cultuur.⁸⁶ Het tweede probleem betreft de relatie tussen Gods macht en menselijke macht, hetwelk vaak wordt gezien als een strijd, waarbij de nulsom-opvatting van macht van toepassing is.⁸⁷ Het derde, vierde en vijfde probleem hebben betrekking op de verhouding tussen Gods macht en het kwaad, wat ik daarom verder zal uitwerken op basis van Muis' reflecties.

Muis concentreert zich in het derde vraagstuk op de verhouding tussen Gods macht en de menselijke vrije wil, met name in relatie tot het kwaad. God spreekt vanuit zijn macht mensen aan en inspireert hen om zijn woorden te gehoorzamen, om de vriendschap die Hij nastreeft te omarmen. Echter, de vrijheid die God aan mensen heeft geschonken en die Hij respecteert, omvat ook de mogelijkheid dat mensen niet reageren op Gods oproep en zijn beloften en zijn geboden negeren of verwerpen. Dit brengt het gevaar met zich mee dat mensen zich egoïstisch op zichzelf gaan richten, ten koste van anderen, wat leidt tot vijandigheid tussen mensen en God.⁸⁸

Volgens Muis is de oorsprong van dit kwaad niet te doorgronden. Het kwaad kan niet worden toegeschreven aan God, omdat Hij liefdevol en rechtvaardig is, de bron van al het goede. Het kwaad wordt

⁸⁰ Idem, 312.

⁸¹ Idem, 315.

⁸² Idem, 313.

⁸³ Idem, 317.

⁸⁴ Idem, 314.

⁸⁵ Idem, 317.

⁸⁶ Idem, 318-20.

⁸⁷ Idem, 320-5.

⁸⁸ Idem, 325-6.

door God veroordeeld, bestraft en bestreden als zijn tegenstander. Evenmin kan het kwaad worden gezien als uitsluitend voortkomend uit de mens zelf. Het kwaad wordt de mens op mysterieuze wijze van buitenaf aangeboden en ingegeven, door duistere invloeden en boze machten waar de mens zelf ook het slachtoffer van is.⁸⁹

Hoewel de bron van het kwaad niet te doorgronden is, is het wel duidelijk dat God strijdt tegen de macht van het kwaad om mensen te bevrijden van de greep van het kwaad. God beschikt over overwinningsmacht die Hij uitoefent in relatie tot mensen die zich tegen Hem keren.⁹⁰ Deze overwinningsmacht wordt in de eerste plaats gekenmerkt door liefde.⁹¹ Echter, als mensen zijn liefde blijven weerstaan, is God niet machteloos om zijn koninkrijk te vestigen. Daarom is het niet ondenkbaar dat God bij de uiteindelijke verwezenlijking van zijn koninkrijk de machten en mensen die zijn liefde en gerechtigheid blijven tegenwerken, omwille van ultieme vrede en gerechtigheid, zal dwingen hun verzet te staken.⁹²

Het vierde probleem draait om de vraag waarom God het kwaad nog niet heeft overwonnen. Waarom moeten zo veel mensen zo'n zwaar lijden ondergaan en waarom kunnen boosdoeners zo vaak ongestoord en onbestraft hun gang gaan? Muis biedt drie reacties op deze vragen. Ten eerste beschouwt hij Gods almacht en zijn omgang met het kwaad als ondoorgrondelijk, net zoals hij de bron van het kwaad als ondoorgrondelijk beschouwt. Ten tweede betwist hij het idee dat Gods almacht impliceert dat Hij nog niet alle tegenstand heeft overwonnen, omdat de Bijbel verklaart dat God machtiger is dan het kwaad.⁹³ Ten derde benadrukt hij het belang om de kwantor 'al' in het begrip 'almacht' positief te kwalificeren, namelijk dat God alles kan wat nodig is om in en met zijn schepping zijn koninkrijk van liefde en recht te verwezenlijken.⁹⁴

Het vijfde probleem gaat over de verhouding tussen Gods macht en liefde. Vaak wordt gesteld dat al Gods daden liefdevolle daden zijn, aangezien liefde de essentie van zijn wezen vormt. Dit zou betekenen dat alle macht van God voortkomt uit zijn liefde en dat elke daad van zijn macht een daad van liefde is. Dit zou impliceren dat Gods enige macht zijn liefde is en dat God zijn koninkrijk niet kan verwezenlijken als mensen zijn liefde blijven afwijzen.⁹⁵ Hoewel Gods liefde een belangrijke rol speelt in zijn handelen, kan zijn macht niet alleen gereduceerd worden tot zijn liefde, omdat Hij ook rechtvaardig is. Muis benadrukt dat God altijd handelt in overeenstemming met zijn liefde en rechtvaardigheid, en dat mensen die verlangen naar liefde en rechtvaardigheid hoop kunnen putten uit Gods macht.⁹⁶

2.4 Van de Beek: *Uw Vader, mijn Vader*

2.4.1 Inleiding

Dr. Bram van de Beek (1946) is een emeritus hoogleraar in de dogmatiek en symboliek. Hij heeft een zesdelige serie geschreven, genaamd *Spreken over God*, gericht op studenten en geïnteresseerden in de dogmatiek, maar ook bedoeld om met anderen in dialoog te gaan. Het laatste deel van deze serie, getiteld *Mijn Vader, uw Vader*, spreekt over God de Vader.

In dit werk legt Van de Beek de nadruk op het idee dat we alleen over de Vader kunnen spreken via de Zoon, omdat het alleen door de Zoon is dat we de Vader leren kennen. Hij benadrukt dat Jezus de meest concrete toegang biedt tot kennis van God.⁹⁷ In Jezus wordt God zichtbaar voor de mensheid, waarbij Hij zelfs sterft aan deze wereld, omdat God verantwoordelijkheid neemt voor deze wereld. Deze Jezus is door God opgewekt, waarmee God tegemoetkomt aan zijn volk, voor wie de opdracht te zwaar

⁸⁹ Idem, 326-7.

⁹⁰ Idem, 327.

⁹¹ Idem, 328.

⁹² Idem, 329.

⁹³ Idem, 331.

⁹⁴ Idem, 330.

⁹⁵ Idem, 332.

⁹⁶ Idem, 332.

⁹⁷ Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 11.

was om heilig te zijn zoals God heilig is.⁹⁸ Volgens Van de Beek is het daarom essentieel om in de leer van de Vader strikt vast te houden aan de Zoon door wie we Hem kennen, om te voorkomen dat we een vadergod creëren die relateert aan onze wensen of angsten.⁹⁹

Van de Beek spreekt zich uit tegen het ontwikkelen van een algemene godsleer die later wordt aangevuld met specifiek christelijke elementen. Dit kan op verschillende manieren worden gedaan, waarvan de meest basale methode die die van een filosofische godsleer is, waarmee men op basis van begripsanalyse komt tot een idee van de hoogste mate van zijn, dat wij God noemen, zoals het geval is bij het ontologische godsbewijs van Anselmus.¹⁰⁰

Van de Beek benadrukt dat de God van het Oude Testament, wanneer dit separaat van het Nieuwe Testament gelezen wordt, anders wordt begrepen dan de God die kerk belijdt als de Vader van Jezus Christus. Alleen in verbinding met het Nieuwe Testament kan het Oude Testament op een christelijke manier begrepen worden. Daarom richt Van de Beek zich op de betekenis van het spreken over de Vader van Jezus Christus in de kerk en luistert hij naar wat de evangelisten en apostelen hierover te zeggen hebben, tegen de achtergrond van hun context, waarbij het Oude Testament het meest fundamentele aspect is.¹⁰¹

2.4.2 Gods eigenschappen

Bij de bespreking van Gods eigenschappen begint Van de Beek met de traditionele methode van de dogmatiek, die gewoonlijk een lijst van Gods eigenschappen behandelt. Deze methode wijst hij af omdat hij kritiek heeft op de formele benadering ervan, die de afstand tussen God en mensen benadrukt in plaats van leidt tot omgang met God. Zijn tweede kritiekpunt is dat het onderscheiden en uitwerken van Gods eigenschappen slechts een manier is om over God te spreken, zonder dat die onderscheidingen werkelijk gebaseerd zijn op reële onderscheidingen in Gods wezen. Een derde punt van kritiek is dat Gods eigenschappen van een andere aard zijn dan menselijke eigenschappen, waardoor het moeilijk is om hun precieze betekenis te begrijpen.¹⁰² Daarom maakt hij de keuze om geen bespreking te houden de gebruikelijke eigenschappenlijst, maar om te spreken over de onbevattelijkheid van Gods wezen, omdat daarin al Gods eigenschappen samen komen.¹⁰³ Hij echter een uitzondering voor het bespreken van Gods almacht, omdat deze eigenschap als enige expliciet wordt genoemd in het *Apostolicum* en daarmee al sinds de Vroege Kerk beleden wordt.¹⁰⁴

2.4.3 Gods onbevattelijkheid

In zijn bespreking van Gods onbevattelijkheid sluit Van de Beek aan bij de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*, waar in artikel 1 wordt beleden dat God eeuwig en onbegrijpelijk is. Hoewel de geloofsbelijdenis in artikel 2 belijdt dat we God enigszins kennen uit de natuur en duidelijker uit de Schrift, benadrukt Van de Beek dat dit niet wil zeggen dat we God toch kunnen begrijpen, maar eerder dat we hieruit zijn onbevattelijkheid leren kennen.¹⁰⁵ De onbevattelijkheid van God komt tot uiting in zowel de natuur met haar grootsheid en complexiteit, als in de Schrift, bij uitstek in de beschrijving van Jezus' kruisiging. Dat God zó God is en dat God zó het diepste van zijn wezen openbaart, is onvoorstelbaar en niet te doorgronden.¹⁰⁶

Van de Beek vermijdt echter de benadering van de negatieve theologie, waarbij alleen gesproken wordt over wat niet over God kan worden gezegd. Hij benadrukt dat de Zoon de openbaring is van Gods eigenschappen en liefde, en dat de Heilige Geest deze liefde in Christus toepast en aan ons mededeelt.

⁹⁸ Idem, 12.

⁹⁹ Idem, 13.

¹⁰⁰ Idem, 17.

¹⁰¹ Idem, 20.

¹⁰² Idem, 203.

¹⁰³ Idem, 204.

¹⁰⁴ Idem, 214.

¹⁰⁵ Idem, 204.

¹⁰⁶ Idem, 205.

Hij noemt Jezus de expressie van Gods wezen, de uitleg van Gods eigenschappen. Jezus geeft articulatie aan de eigenschappen van God.¹⁰⁷

Van de Beek stelt ook dat mensen kunnen delen in de goddelijke natuur, niet alleen omdat Jezus de volheid van God in menselijke vorm belichaamt, maar ook omdat we door de Geest werkelijk in Hem participeren.¹⁰⁸ Dit dient tot uiting te komen in ons handelen jegens anderen, vooral de armen, waarin we de aanwezigheid van God kunnen zien. Hij benadrukt de houding van nederigheid en dienstbaarheid, zoals Jezus onderwees, en ziet in de armen en kinderen de ware vertegenwoordigers van Gods koninkrijk. Van de Beek wijst daarmee op het contrast tussen het menselijk machtsdenken en Jezus' houding van onschuldige kwetsbaarheid.¹⁰⁹

Ten slotte wijst Van de Beek ook nog een ander aspect van Gods onbevattelijkheid: het onuitsprekelijke leed en de pijn in deze wereld, die zowel mensen als God raakt. Hij benadrukt dat God aanwezig is bij degenen die lijden, dat Hij aanwezig is aan het kruis en in de bittere ellende in deze wereld. Van de Beek onderstreept dat Gods aanwezigheid niet wordt gekenmerkt door succes of glorie, maar dat Hij zijn kinderen laat delen in zijn lijden, om ook met Hem te kunnen delen in Gods luister. Van de Beek stelt dat de glorie nog moet komen en dat dit alleen bereikt kan worden door het pad van lijden.¹¹⁰

2.4.4 Gods almacht

Na de bespreking van Gods onbevattelijkheid richt Van de Beek zich op Gods almacht. Hij benadrukt dat het belijden van zijn almacht niet voortkomt uit menselijke redenering of filosofische speculatie, maar uit openbaring en Gods daden. Hij verwerpt het idee van een ongekwalficeerde almacht van God, van een ongenueanceerd vermogen om alles te kunnen, ten gunste van een almacht die in overeenstemming is met de keuzes die God al gemaakt heeft. Daarmee sluit Van de Beek aan bij een klassieke theologische discussie over Gods almacht, in de verwerping van een willekeurige absolute almacht (*potentia absoluta*) ten gunste van een almacht die overeenkomt met reeds gemaakte keuzes van God (*potentia ordinata*). Dit houdt in dat God alleen handelt in overeenstemming met zijn wezen en dat niemand Hem daarin kan tegenhouden. Van de Beek legt nadruk op het begrip van Gods almacht in relatie tot zijn wil en eigenschappen. Omdat de term almacht vaak de indruk wekt dat God willekeurig alles kan doen, overweegt hij om in plaats daarvan te spreken over Gods overmacht - dat niets of niemand zijn wil kan weerstaan.¹¹¹

Van de Beek baseert zijn definitie van Gods almacht op de Schrift en doet dat door achtereenvolgens over de Vader, de Zoon en de Heilige Geest te spreken. Bij het bespreken van de Vader als schepper haalt hij Jesaja 40 aan, waarin Jesaja Gods almacht niet benadert als een filosofische theorie, maar als een concrete belijdenis van Gods onmetelijke macht als schepper van de aarde en het heelal. Deze belijdenis biedt troost aan mensen zonder hoop en benadrukt dat de almachtige schepper ook de almachtige redder is. Daarmee ziet Van de Beek Gods almacht als een reddende kracht die niet gepaard gaat met overweldigend geweld maar met tedere zorg, zelfs voor het kleinste detail.¹¹²

Vervolgens onderzoekt Van de Beek Gods almacht in het licht van Jezus, zijn Zoon. Hoewel uit de Schrift blijkt dat Jezus macht heeft over hemelse legioenen engelen, kwalificeren zij zijn almacht niet. Jezus toont zijn almacht aan het kruis, niet door de inzet van die legioenen, maar door zijn liefde die sterker is dan menselijke machten zoals egoïsme, eigenwaan en machtswellust. De gekruisigde is de almachtige.¹¹³ Door zijn onschuldige veroordeling door aardse machthebbers diskwalificeert Jezus alle aardse machten. In het Lam dat sterft aan het kruis wordt Gods almacht zichtbaar in de wereld.¹¹⁴

¹⁰⁷ Idem, 206.

¹⁰⁸ Idem, 208.

¹⁰⁹ Idem, 210.

¹¹⁰ Idem, 213.

¹¹¹ Idem, 214-5.

¹¹² Idem, 216-7.

¹¹³ Idem, 217.

¹¹⁴ Idem, 218.

Van de Beek bespreekt Gods almacht ook in relatie tot de Heilige Geest. De Geest is eveneens almachtig en werkt, net zoals Jezus, op een paradoxale manier. Hij werkt door middel van een ogenschijnlijke zwakke kerk, door een dwaze prediking en door kleine daden. Gods almacht manifesteert zich in zijn genade, die mensen tot geloof brengt, een genade die onstuitbaar en onweerstaanbaar is. Mensen komen tot geloof, zonder dat ze daar zelf grip op lijken te hebben. Gods almacht kan worden gedefinieerd door de kracht van Gods liefde, die sterker is dan alles wat mensen kunnen tegenwerpen, en niemand kan die genade verhinderen. De aanwezigheid van de kerk en het voortdurende geloof in deze ene God vertegenwoordigen de hoogste demonstratie van Gods almacht.¹¹⁵

Van de Beek concludeert dat Gods almacht gekwalificeerd wordt door het Lam dat geslacht is en door de Geest die Gods liefde openbaart door mensen tot kinderen van God te maken, ondanks alle weerstand. Zo werkt de Vader door de Zoon en de Geest. Alleen door de onweerstaanbare aanraking van de Geest kan zinvol gesproken worden over Gods almacht.¹¹⁶

2.5 Conclusie

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van de theologische opvattingen van Berkhof, Muis en Van de Beek over God en zijn almacht. Deze theologen hebben hun interpretaties van Gods almacht uitgewerkt in relatie tot traditionele opvattingen en getracht deze te begrijpen binnen de hedendaagse context. Berkhof benadrukt Gods weerloze macht, waarbij God een deel van zijn macht heeft afgestaan maar uiteindelijk weer almachtig zal zijn. Muis richt zich vooral op Gods daden en handelen als kernaspecten van zijn almacht, en vergelijkt deze met menselijk handelen om zijn macht te begrijpen. Van de Beek biedt een paradoxale interpretatie van Gods almacht, waarbij hij onbegrijpelijkheid van God benadrukt en dat Gods almacht trinitarisch verstaan moet worden.

In hoofdstuk 3 zullen de opvattingen over Gods almacht volgens de klassieke gereformeerde bronnen worden besproken, zodat in hoofdstuk 4 een vergelijking kan worden gemaakt en de theologische implicaties onderzocht kunnen worden.

¹¹⁵ Idem, 220.

¹¹⁶ Idem. 221.

3 Een zorgende Vader

Klassieke gereformeerde opvattingen over Gods almacht

Hoe wordt Gods almacht beschreven in de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Synopsis Purioris Theologiae?

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe in de klassiek gereformeerde geschriften, de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*,¹¹⁷ de *Catechismus van Heidelberg*¹¹⁸ en de *Synopsis Purioris Theologiae*¹¹⁹ Gods almacht is beschreven. In de paragrafen 3.3, 3.4 en 3.5 worden deze werken onderzocht in de volgorde van hun publicatie. Elke paragraaf begint met een korte inleiding op het betreffende geschrift. Na een toelichting op de gebruikte bronnen volgt een beschrijving van de theologische opvattingen over Gods almacht. Net als in hoofdstuk 2 maak ik hier gebruik van een beschrijvende methode om deze opvattingen nauwkeurig in kaart te brengen.

3.2 Nederlandse Geloofsbelijdenis

3.2.1 Inleiding

Op 2 november 1561 werd in het kasteel van Doornik een pakje gevonden met drie brieven en een geloofsbelijdenis, onder meer gericht aan koning Filips II en Margaretha van Parma.¹²⁰ De auteur ervan uitte in de brieven zijn klacht over de vervolging van de protestanten en verdedigde hen met de geloofsbelijdenis tegen beschuldigingen van ketterij en oproer.¹²¹ Hoewel het niet kan worden aangetoond dat Guido De Bres de auteur is, twijfelt vrijwel niemand aan zijn auteurschap.¹²²

Deze geloofsbelijdenis is in ons land bekend geworden als de *Nederlandse Geloofsbelijdenis (Confession de Foy)*. De Bres schreef deze tekst in een tijd waarin verschillende gereformeerde confessies verschenen en nam de *Franse Geloofsbelijdenis (Confessio Gallicana)* als basis voor zijn belijdenis. Hij wilde, duidelijker dan in de *Franse Geloofsbelijdenis* het geval is, het onderscheid aanduiden tussen de gereformeerden en de wederdopers, die als revolutionaire rebellen werden gezien.¹²³

Waarschijnlijk heeft De Bres met het opstellen van de geloofsbelijdenis een breed kerkelijk draagvlak gezocht. Zo blijkt uit brieven dat De Bres andere theologen raadpleegde.¹²⁴ Hij stuurde conceptteksten van de belijdenis ter beoordeling naar meerdere predikanten. Zodoende kon in de titel vermelden dat de geloofsbelijdenis met *commun accord* tot stand was gekomen.¹²⁵

Het kerkelijke draagvlak bleek ook uit de besluiten die op synodes werden genomen na de publicatie van de geloofsbelijdenis. In 1563 besloot de synode van Armentières dat de belijdenis door

¹¹⁷ K. Zwanepol and C.H van Campenhout, *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland* (Heerenveen: Protestantse Pers, 2009), 168-91.

¹¹⁸ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 81-108.

¹¹⁹ J. Polyander, A. Walaeus, A. Thysius and Andreas Rivetus, *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23, trans. R.A. Faber, ed. D. te Velde (Leiden: Brill, 2015).

¹²⁰ M. te Velde, *Confessies: Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa* (Heerenveen: Groen, 2009), 437.

¹²¹ Te Velde, *Confessies*, 438.

¹²² W. Verboom, *Kostbaar belijden: De theologie van de Nederlandse Geloofsbelijdenis* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1999), 23.

¹²³ Verboom, *Kostbaar belijden*, 25.

¹²⁴ Te Velde, *Confessies*, 445.

¹²⁵ Verboom, *Kostbaar belijden*, 25-6.

ambtsdragers ondertekend moest worden. In dat spoor besloten ook andere synodes, zoals de synode van Dordrecht (1618-1619).¹²⁶

Hoewel delen van de geloofsbelijdenis leerstellig kunnen overkomen, opent De Bres artikel 1 met de woorden *wij geloven allen met hart en belijden met de mond*, waarin zowel het persoonlijke als het gemeenschappelijke belijden doorklinkt. Voor De Bres is beslissend wat de Schrift leert, zoals ondermeer tot uitdrukking komt in artikel 3 en 7 en door de Schriftcitaten en -verwijzingen in de belijdenis.¹²⁷

3.2.2 Geraadpleegde bronnen

Voor de tekst van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (voortaan te noemen: *NGB*) maak ik gebruik van de vertaling in *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland* van Zwanepol & Van Campenhout. Daarnaast gebruik ik als tekstkritische editie *De Nederlandse belijdenisgeschriften* van Bakhuizen van den Brink.¹²⁸ In navolging van deze editie vergelijk ik de tekst van de *NGB* met die van de *Fransse Geloofsbelijdenis*, vanwege de sterkte verwantschap tussen beiden. Daarvoor gebruik ik zowel de editie in Bakhuizen van den Brink als de daarop gebaseerde Nederlandse vertaling in *Confessies* van Te Velde.¹²⁹

3.2.3 Gods (al)macht

3.2.3.1 Artikel 1 en 2

In de *NGB* wordt Gods almacht al vermeld in het eerste artikel, waarin wordt beleden wie God is:

*Wij geloven allen met het hart en belijden met de mond, dat er een enig en eenvoudig geestelijk wezen is, dat wij God noemen: [...] almachtig [...].*¹³⁰

Uit de receptiegeschiedenis blijkt dat er edities van de geloofsbelijdenis zijn geweest waarin de *almachtig* niet in de rij met eigenschappen was opgenomen. Dit was het geval in de eerste uitgave in 1561, evenals in latere uitgaven zoals die van Hulsius en in het *Formulierenboek Middelburg* (1611).¹³¹ Almacht was als eigenschap wel opgenomen in verschillende andere uitgaven in 1561 en 1562, evenals in de Frans- en Nederlandstalige edities (*Confession des Pays-Bas* en *Ware Christelike Belijdenisse*) die door de Synode van Dordrecht (1619) als authentieke teksten zijn vastgesteld:

*Wy gelooven alle met den herten ende belyden met de monde, datter is een eenich ende eenvoudig geestelick wesen, twelck wy God noemen: [...] almachtich [...].*¹³²

De afwezigheid van de eigenschap *almachtig* in de eerste uitgave is om verschillende redenen opmerkelijk.¹³³ Gods almacht is de eigenschap bij uitstek is die wordt beleden in de drie oecumenische belijdenisgeschriften. En in *Le baston de la foy chrestienne*, een geschrift dat De Bres kort voor de *NGB* publiceerde, komt almacht als eerste van Gods eigenschappen aan bod.¹³⁴ En bovendien belijdt de *Fransse Geloofsbelijdenis*, die De Bres grotendeels heeft gevolgd, wel de almacht van God:

¹²⁶ Idem, 27.

¹²⁷ Te Velde, *Confessies*, 448-9.

¹²⁸ J.N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften: in authentieke teksten, met inleiding en tekstvergelijkingen*. (Amsterdam: Ton Bolland, 1976).

¹²⁹ Te Velde, *Confessies*, 366.

¹³⁰ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 168.

¹³¹ Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 70.

¹³² Idem, 71.

¹³³ Toch hoeft het weglaten van Gods almacht in dit artikel geen grote impact te hebben op het gereformeerd belijden van God. Baars wijst erop dat de genoemde eigenschappen in artikel 1 geen volledige reeks vormen en ook niet strikt systematisch zijn opgesteld. Het was blijkbaar niet De Bres' bedoeling om in deze geloofsbelijdenis een complete, systematische godsleer te geven, maar achtte hij het voldoende om de belangrijkste eigenschappen die in de Schrift aan God worden toegekend weer te geven. Zie: A. Baars, "In God geloven en Hem beleven: Over artikel 1, 8 en 9 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis," in *Geloofstaal trekt haar spoor: 450 jaar Nederlandse Geloofsbelijdenis*, ed. F. van der Pol (Utrecht: Kok, 2012), 131-2.

¹³⁴ G. de Bres, *Het wapen van het christelijk geloof*, trans. E. Karels and A. Schimmel. Tweede druk. (Barneveld: Gebr. Koster, 2009), 29-31.

Wij geloven en belijden dat er slechts één God is. Hij is een enig en enkelvoudig wezen, [...] Hij vermag alle dingen [Jer.10,7.10; Luc.1,37], [...].¹³⁵

In artikel 2 wordt beleden dat we God leren kennen door zijn openbaring door de schepping en zijn Woord. Het Woord is bij uitstek het middel om Hem te leren kennen, omdat Hij zich daarin duidelijker en volkomener te kennen geeft. Daarbij wordt beleden dat God zich in die mate openbaart, dat het voor ons mensen genoeg is om zalig te worden en om te leven tot zijn eer:

Hij [geeft] zichzelf nog duidelijker en volkomener aan ons te kennen door zijn heilig en goddelijk Woord, zoveel als voor ons nodig is in dit leven, tot zijn eer en de zaligheid van de zijnen.¹³⁶

3.2.3.2 Artikel 8

In artikel 8 wordt het geloof in de Drie-enige God beleden. Bij het bespreken van de verschillende eigenschappen van de drie personen, beschrijft De Bres de Heilige Geest als de eeuwige kracht en macht:

De Vader is de oorzaak, de oorsprong en het begin van alle zichtbare en onzichtbare dingen. De Zoon is het Woord, de wijsheid en het beeld van de Vader. De Heilige Geest is de eeuwige kracht en macht, die uitgaat van de Vader en de Zoon.¹³⁷

In dit trinitarisch spreken volgt De Bres het spoor van Calvijn en de *Franse Geloofsbelijdenis*, door de Vader te benoemen als de Bron, de Zoon als de Wijsheid en de Heilige Geest als de Kracht.¹³⁸ Aan het einde van dit artikel wordt beleden dat de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, ondanks hun verschillende eigenschappen, in wezen één zijn en daardoor ook allen één in macht zijn:

Er is geen eerste noch laatste, want Zij zijn alle drie één in waarheid, in macht, in goedheid en barmhartigheid.¹³⁹

3.2.3.3 Artikel 10

In dit artikel wordt de Godheid van Jezus Christus, de Zoon, beleden. De Bres benadrukt dat de Zoon niet gemaakt of geschapen is, maar één in wezen met de Vader is, dat Hij in alles aan de Vader gelijk is. Dat betreft ook Gods almacht, zo blijkt uit het slot van dit artikel, waarin geconcludeerd wordt dat de Zoon:

de ware, eeuwige God [is], de Almachtige, die wij aanroepen, aanbidden en dienen.¹⁴⁰

3.2.3.4 Artikel 12

In dit artikel wordt de schepping van de wereld en de engelen besproken. De Bres stelt dat de Vader, door zijn Zoon, hemel, aarde en alle schepselen uit niets heeft geschapen en dat Hij ze nu allemaal onderhoudt

[...] door zijn oneindige kracht, om de mens te dienen, zodat de mens zijn God dient.¹⁴¹

Hoewel de Zoon bij de schepping wordt betrokken, wordt het scheppingswerk toegeschreven aan de Vader, zoals dat ook het geval is in het *Apostolicum*. In vergelijking met de *Franse Geloofsbelijdenis*, die in artikel 7 over de schepping spreekt, valt op dat daarin wordt beleden dat de schepping het gezamenlijke werk is van de drie-enige God, die door zijn kracht, wijsheid en onbegrijpelijke goedheid alle dingen geschapen heeft.¹⁴²

¹³⁵ Te Velde, *Confessies*, 372.

¹³⁶ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 168.

¹³⁷ Idem, 171.

¹³⁸ Baars, "In God geloven en Hem beleven," 134. Vgl. Te Velde, *Confessies*, 374.

¹³⁹ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 171.

¹⁴⁰ Idem, 173.

¹⁴¹ Idem, 173.

¹⁴² Te Velde, *Confessies*, 375.

3.2.3.5 Artikel 13

In artikel 13 werkt De Bres de belijdenis van Gods voorzienigheid uit, waarin hij stelt dat God niet alleen alles heeft geschapen, maar ook alles bestuurt en regeert, zodat niets gebeurt zonder Zijn beschikking. God handelt uit zijn macht en goedheid, en zijn handelen wordt omschreven als zeer goed en rechtvaardig:

*Want zijn macht en goedheid zijn zo groot en onbegrijpelijk, dat Hij zijn werk zeer goed en rechtvaardig beschikt en doet, ook wanneer de duivelen en de goddelozen onrechtvaardig handelen.*¹⁴³

Verder belijdt De Bres over Gods handelen:

*En wat Hij doet boven het begrip van het menselijk verstand, dat willen wij niet nieuwsgierig onderzoeken, meer dan ons begrip vatten kan.*¹⁴⁴

Dit spreken over Gods voorzienigheid toont grote parallellen met de *Franse Geloofsbelijdenis*, onder meer in zijn spreken over de troost die voortkomt uit het geloof in Gods voorzienigheid. De Bres haalt hetzelfde Schriftcitaat aan, namelijk dat *zonder de wil van de Vader niet één haar van ons hoofd kan vallen* (Mat. 10:29-30).

De Bres belijdt ook dat God de duivelen en alle vijanden in toom houdt. De *Franse Geloofsbelijdenis* belijdt daarbij dat God

*bewonderingswaardige middelen [heeft] om zich zo van de duivelen en de goddelozen te bedienen dat Hij het kwaad dat ze doen en waaraan ze schuldig zijn, kan omzetten in het goede.*¹⁴⁵

3.2.3.6 Artikel 26

In artikel 26 wordt beleden dat Christus de enige Middelaar en Voorbidder bij de Vader is. De Bres verzet zich in dit artikel tegen praktijken waarbij anderen, zoals heiligen, als middelaars en voorbidders worden aangewezen. Hij benadrukt dat Christus de enige Middelaar en Voorbidder is, door te wijzen op Christus' liefde en unieke macht en aanzien:

*En als wij iemand zoeken, die macht en aanzien heeft, wie is er die zoveel macht en aanzien heeft als Hij, die gezeten is aan de rechterhand van zijn Vader en die alle macht heeft in de hemel en op aarde?*¹⁴⁶

Dit artikel kan worden gezien als een uitwerking van artikel 24 van de *Franse Geloofsbelijdenis*, waarin ook wordt beleden dat Christus ons als enige advocaat is gegeven en dat wij daarom geen andere voorspraak nodig hebben. De Bres gaat uitgebreider in op de verdediging dat Christus de enige voorspraak is, want onder meer tot uitdrukking komt in het aantal aangehaalde Schriftcitaten.

3.3 Heidelbergse Catechismus

3.3.1 Inleiding

In 1563 werd in de Palts de *Heidelbergse Catechismus* gepubliceerd.¹⁴⁷ Dit geschrift, samen met een nieuwe kerkorde en een herziening van de liturgische formulieren, was onderdeel van een project om de kerk in de Palts systematischer te organiseren. Deze documenten, en vooral de *Heidelbergse Catechismus*, kregen grote invloed binnen de gereformeerde traditie.¹⁴⁸ Deze catechismus wordt nog steeds wereldwijd gebruikt door gereformeerde en presbyteriaanse kerken.¹⁴⁹

¹⁴³ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 174.

¹⁴⁴ Idem, 174.

¹⁴⁵ Te Velde, "Franse Geloofsbelijdenis," in *Confessies*, 375.

¹⁴⁶ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 182.

¹⁴⁷ C.D. Gunnoe, "De Heidelbergse Catechismus in de theologische context van de Palts," in *Handboek Heidelbergse Catechismus*, ed. A. Huijgen, J.V. Fesko & A. Siller (Utrecht: Kok, 2013), 61.

¹⁴⁸ Gunnoe, "De Heidelbergse Catechismus in de theologische context van de Palts," 66-7.

¹⁴⁹ L.D. Bierma, "Auteurschap van de Heidelbergse Catechismus," in *Handboek Heidelbergse Catechismus*, ed. A. Huijgen, J.V. Fesko & A. Siller (Utrecht: Kok, 2013), 73.

De *Heidelbergse Catechismus* is een geloofsbelijdenis die in de eerste plaats naar binnen is gericht, bedoeld om jongeren en ouderen van de gemeente te onderwijzen in de leer van de Schrift en het geloof.¹⁵⁰ In de tweede plaats is de catechismus bedoeld als confessionele richtlijn, om mensen van verschillende gereformeerde en lutherse stromingen met elkaar te verbinden.¹⁵¹ Ook kende de catechismus een apologetisch doel, wat blijkt uit de vragen en antwoorden die verschillende leerstellingen van de Rooms-Katholieke of Lutherse zijde weerleggen.¹⁵²

Er is veel onduidelijkheid over het ontstaan van de *Heidelbergse Catechismus*, waaronder de identiteit van de auteur(s). Bierma stelt dat het zeer waarschijnlijk is dat de catechismus het resultaat van een teamproject waarbij verschillende theologen betrokken waren en dat Zacharias Ursinus de hoofd-auteur was.¹⁵³

De meest voor de hand liggende brontekst voor de Heidelbergse Catechismus is de *Kleine Catechismus (Catechismus Minor)* van Ursinus, welke hij eind 1561 of begin 1562 heeft samengesteld.¹⁵⁴ De *Heidelbergse Catechismus* is ook beïnvloed door een ander catechetisch werk van Ursinus, de *Grote Catechismus (Summa Theologiae)*.¹⁵⁵

De *Heidelbergse Catechismus* volgt het principe van *sola scriptura* en weerspiegelt Calvijns overtuiging dat de christelijke leer te vinden is in de Bijbel als het Woord van God.¹⁵⁶ Naast enkele expliciete Schriftcitaten bevat de catechismus veel bijbelse zinswendingen, zowel door het gebruik van bijbels taalgebruik als door de weerklank van Bijbelteksten.¹⁵⁷

3.3.2 Geraadpleegde bronnen

In het onderzoek maak ik gebruik van de tekst van de *Heidelbergse Catechismus* (voortaan te noemen: *HC*) uit *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland* door Zwanepol & Van Campenhout. Daarnaast gebruik ik de tekstkritische editie *De Nederlandse belijdenisgeschriften* van Bakhuizen van den Brink. Ook raadpleeg ik de twee aan de *HC* verwante bronnen, namelijk de *Kleine-* en *Grote Catechismus* van Ursinus, vanwege hun invloed op de *HC* en de onderlinge parallellen. Daarvoor gebruik ik de vertaling van Bierma in *An Introduction to the Heidelberg Catechism*.¹⁵⁸

3.3.3 Gods (al)macht

De almacht van God wordt niet in de *HC* niet separaat besproken, maar komt aan de orde in verschillende vragen en antwoorden. Deze groepeer ik in drie secties van zondagen: Zondag 7,9; Zondag 17-19,22 en Zondag 46-48,52.

3.3.3.1 Zondag 7 en 9

In de *HC* wordt Gods almacht voor het eerst genoemd in de context van het *Apostolicum*, zoals vermeld in Zondag 7, vraag en antwoord 23 (in vervolg: *HC* 7.23). In *HC* 9.26 en 9.27 wordt hier verder op ingegaan en wordt gevraagd naar de betekenis van de belijdenis dat God de Vader, de almachtige Schepper van hemel en aarde is.

¹⁵⁰ A. Baars and A. Groothedde, *Belijden in zeventvoud: Harmonie van zeven protestantse belijdenisgeschriften* (Apeldoorn: De Banier, 2013), 14.

¹⁵¹ Gunnoe, "De Heidelbergse Catechismus in de theologische context van de Palts," 67

¹⁵² Baars and Groothedde, *Belijden in zeventvoud*, 13.

¹⁵³ Bierma, "Auteurschap van de Heidelbergse Catechismus," 73-80.

¹⁵⁴ L.D. Bierma, "Bronnen van de Heidelbergse Catechismus," in *Handboek Heidelbergse Catechismus*, ed. A. Huijgen, J.V. Fesko & A. Siller (Utrecht: Kok, 2013), 193.

¹⁵⁵ Bierma, "Bronnen van de Heidelbergse Catechismus," 194.

¹⁵⁶ G. Plasger, "Schriftgebruik in de Heidelbergse Catechismus," in *Handboek Heidelbergse Catechismus*, ed. A. Huijgen, J.V. Fesko & A. Siller (Utrecht: Kok, 2013), 185.

¹⁵⁷ Plasger, "Schriftgebruik in de Heidelbergse Catechismus," 189.

¹⁵⁸ Z. Ursinus, "The Smaller and The Larger Catechism," in *An Introduction to the Heidelberg Catechism: Sources, History and Theology*, trans. L.D. Bierma (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2005), 141-223.

Voordat we de antwoorden daarop bespreken, is het relevant om de formulering van deze geloofsbelijdenis te onderzoeken. Er komen namelijk enkele varianten voor in verschillende uitgaven van de HC, die van elkaar verschillen door de plaatsing van komma's. De versie in *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland* verwoordt vraag 9.26 als volgt:

HC 9.26: V. *Wat gelooft u als u zegt: Ik geloof in God de Vader, de almachtige Schepper van hemel en aarde*?¹⁵⁹ (Versie A)

Deze versie komt overeen met de tekst in het Formulierenboek van Middelburg (1611),¹⁶⁰ maar wijkt af van de Duitse (nov. 1563) en de Latijnse (1563) teksten, waarin *almachtige* niet als bijvoeglijk voor-naamwoord aan *Schepper* maar aan *God* verbonden wordt:

HC 9.26: F. *Was glaubestu, wenn du sprichst: Ich glaub in Gott, vater, den allmechtigen, schöpfer himmels und der erden?* (B)

HC 9.26: Q. *Quid credis cum dicis: Credo in Deum patrem, omnipotentem, creatorem coeli et terrae?*¹⁶¹ (C)

Er is nog een andere variant, zoals blijkt uit het tekstkritisch apparaat van Bakhuizen van den Brink. In de eerste druk van de Duitse tekst (jan. 1563) komt deze variant voor in het antwoord van HC 7.23:

HC 7.23: F. *Wie lauten dieselben? A. Ich glaub in Gott, Vater den almechtigen, schöpfer himmels und der erden* (jan. 1563).¹⁶² (D)

Deze variaties kunnen geduid worden als een komma-kwestie, waarbij het de vraag is hoe belangrijk deze verschillen zijn. Maakt het verschil aan wie de almacht wordt toegeschreven, aan God, de Vader, of aan de Schepper? Dat lijkt me afhankelijk van twee factoren, namelijk of deze varianten bewust zo zijn geformuleerd en of het theologisch verschil maakt of men belijdt dat God als Schepper almachtig is (A), dat God de Almachtige is (B en C), of dat God als Vader almachtig is (D).¹⁶³

Uit het antwoord van HC 9.26 blijkt dat de schepping, onderhouding en regering van hemel en aarde aan de Vader wordt toegeschreven en dat wordt beleden dat Hij dit kan doen omdat Hij een almachtige God is. Ook uit het antwoord van HC 10.27 blijkt dat Gods almacht de Vader in staat stelt hemel en aarde te onderhouden en te regeren:

*De almachtige en alomtegenwoordige kracht van God [...] [doet] alle dingen ons niet bij toeval, maar uit zijn vaderlijke hand toekomen.*¹⁶⁴

Dat Ursinus God almachtig noemt, blijkt ook uit vraag 48 en 49 van zijn Grote Catechismus:

GC 48: Q. *Why "almighty"?*

A. *Because he can do and does do whatever he wishes in heaven and earth, so that nothing happens apart from his will and decree.*

GC 49: Q. *What does it mean to believe in God as both Father and almighty?*

A. *It means to know with certainty that he is both willing and able to give most faithfully and abundantly all those things that pertain to our salvation.*¹⁶⁵

¹⁵⁹ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 85.

¹⁶⁰ Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 165.

¹⁶¹ Idem, 164.

¹⁶² Idem, 162.

¹⁶³ In *The Commentary of Dr. Zacharias Ursinus on The Heidelberg Catechism* wordt expliciet aandacht besteed aan deze komma-kwestie. *A comma should be placed after the words in God, in this manner—I believe in God, the Father. This is proven: 1. Because the name God, as it is here used in the creed, signifies essentially, and embraces the three persons, which are, as if by apposition, placed in order in the creed—I believe in God, the Father; and in Jesus Christ his only begotten Son; I believe in the Holy Spirit. [...]. The name of God is placed but once in the creed, because God is only one, but never as if the Father alone were called God. To believe in God Almighty, is to believe in such a god who [...].* Zie: D. Pareus, *The Commentary of Dr. Zacharias Ursinus on The Heidelberg Catechism*, trans. G.W. Williard (Olive Tree Communications, 2004), 271-2.

¹⁶⁴ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 85-86.

¹⁶⁵ Ursinus, "The Larger Catechism," 171. Vgl. GC 42: Q. *Who is God? A. God is one, spiritual, intelligent, eternal, and infinite essence, distinct from all creatures, truthful, good, just, pure, merciful, kind, absolutely free; and the source and cause of all good, of infinite power and wisdom, [...].* Zie: Idem, 170.

In HC 9.26 wordt beleden dat met het geloof in Gods almacht het vertrouwen meekomt dat God als een Vader zorgt voor zijn volk, en dat Hij de zijnen voorziet in alles wat nodig is voor lichaam en ziel. Ook wordt beleden dat God gelovigen die Hem vertrouwen kwaad doet overkomen, wat in HC 10.27 nader wordt uitgelegd. HC 9.26 en 10.28 belijden dat God dit kwaad ten goede gebruikt, wat van gelovigen vraagt om geduldig te zijn in tijden van tegenspoed.

3.3.3.2 Zondag 17-19,22

Deze zondagen behandelen diverse geloofsuitspraken uit het *Apostolicum*, van het geloof in *de opstanding van Christus* tot en met het geloof in *de heilige, algemene christelijke kerk*. In deze zondagen wordt de kracht en macht van Christus en de Heilige Geest verwoord.

In HC 17.45 en 22.57 wordt beleden dat de opgestane Christus door zijn kracht in mensen een nieuw leven opwekt en eens de overledenen zal opwekken uit de dood.

HC 17.45: V. Welk nut heeft de opstanding van Christus voor ons? A. [...] Ten tweede worden ook wij door zijn kracht opgewekt tot een nieuw leven [...].¹⁶⁶

HC 22.57: V. Welke troost biedt u de opstanding van het vlees? A. [...] dat ook mijn lichaam door de kracht van Christus opgewekt [...] zal worden.¹⁶⁷

Ten aanzien van Christus' macht wordt er in de *Kleine en Grote Catechismus* beleden dat Hij is opgestaan door zijn almacht en goddelijke kracht:

KC 33: Q. What do you believe about Christ's resurrection? A. That, by his divine power he called back his body to life and adorned it with eternal glory, [...].¹⁶⁸

GC 90: Q. How do you understand that "the third day he rose again from the dead"? A. That the divinity of Christ by its own almighty power called back to life his body, [...].¹⁶⁹

Ook in de antwoorden op vragen over Christus' hemelvaart komt Gods almacht aan bod. Wat HC 18.49 bijzonder maakt, is dat dit één van de twee passages in de HC is waarin de kracht van de Heilige Geest wordt beleden:

HC 18.49: V. Welk nut heeft de hemelvaart van Christus voor ons? A. [...] Ten derde dat Hij ons zijn Geest als tegenpand zendt, door wiens kracht wij zoeken wat boven is [...].¹⁷⁰

In HC 19.51 wordt verklaard dat de kerk door Gods macht wordt beschermd en bewaard, terwijl HC 21.54 daaraan toevoegt dat Hij dit doet door middel van zijn Geest en Woord:

HC 19.51: V. Welk nut heeft deze heerlijkheid van ons Hoofd Christus voor ons? A. [...] Vervolgens dat Hij ons met zijn macht tegen alle vijanden beschut en bewaart.¹⁷¹

HC 21.54: V. Wat gelooft u over de heilige, algemene, christelijke kerk? A. Dat de Zoon van God [...] een gemeente [...] door zijn Geest en Woord [...] vergadert, beschermt en instandhoudt.

3.3.3.3 Zondag 46-48 en 52

De derde reeks zondagen waarin Gods almacht wordt besproken behandelen het *Onze Vader*, het gebed dat Jezus zijn discipelen leerde. In verschillende antwoorden komt Gods (al)macht aan bod.

In HC 46.121 wordt gesteld dat men door het bidden tot de Vader *die in de hemel is* men hemelse verwachtingen krijgt van het gebed, omdat God door zijn almacht kan geven wat er van Hem wordt gevraagd. Dit antwoord raakt aan HC 9.26, waarin het vertrouwen wordt uitgesproken dat God de

¹⁶⁶ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 89.

¹⁶⁷ Idem, 91.

¹⁶⁸ Ursinus, "The Smaller Catechism," 146.

¹⁶⁹ Ursinus, "The Larger Catechism," 179.

¹⁷⁰ Zwanepol and Van Campenhout, *Belijdenisgeschriften*, 90.

¹⁷¹ Idem, 90.

Vader zowel de macht als de wil heeft om zijn volk te voorzien van alles wat nodig is voor zowel lichaam als ziel.

*HC 46.121: V. Waarom wordt hier bijgevoegd: die in de hemelen zijn? A. Opdat wij [...] van zijn almacht verwachten al wat wij voor lichaam en ziel nodig hebben.*¹⁷²

In HC 47.122 wordt verklaard dat Gods almacht moet leiden tot het heiligen, roemen en prijzen van God. Gods almachtige en alomtegenwoordige kracht moet dus niet alleen leiden tot vertrouwen in zijn vaderlijke zorg en tot dankbaarheid en geduld, maar ook tot de verheerlijking van God:

*HC 47.122: V. Wat is de eerste bede? A. Uw naam worde geheiligd. Dat wil zeggen: geef ons ten eerste dat wij U op de juiste wijze kennen en U heiligen, roemen en prijzen om al uw werken, waaruit uw almacht, [...] en barmhartigheid helder stralen [...].*¹⁷³

Hoewel Gods almacht in HC 48.123 niet expliciet wordt genoemd, wordt de tweede bede van het *Onze Vader* uitgelegd als een gebed om de vernietiging van de werken van de duivel en elke macht die zich tegen de Vader verzet. Dit gebed impliceert dat God de macht heeft om elke opstandige macht te vernietigen. Deze veronderstelling wordt bevestigd door HC 52.127, waarin wordt gebeden om de kracht van de Heilige Geest, zodat men in de geestelijke strijd krachtig weerstand kan bieden en de overwinning kan behalen:

*HC 48.123: V. Wat is de tweede bede? A. Uw koninkrijk kome. Dat wil zeggen: [...] vernietig de werken van de duivel en elke macht die zich tegen U verheft [...].*¹⁷⁴

*HC 52.127: V. Wat is de zesde bede? A. En leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van de boze. Dat wil zeggen: [...] wil ons toch door de kracht van uw Heilige Geest overeind houden en sterken, opdat wij [...] altijd krachtig weerstand bieden, totdat wij uiteindelijk de volkomen de overhand krijgen.*¹⁷⁵

In HC 52.128 wordt het slot van het *Onze Vader* besproken, dat zegt *van U is de kracht*. Dit is de tweede basis waarop het vertrouwen wordt uitgesproken dat de Vader dit gebed zal verhoren. Van alles wat er in dit gebed gevraagd wordt, heeft God de macht om het te geven. Het antwoord stelt dat Gods kracht inhoudt dat Hij de heerschappij heeft over alles en zowel de wil als het vermogen bezit om mensen al het goede te schenken:

*HC 52.128: V. Hoe besluit u uw gebed? A. Want van U is het rijk en de kracht [...] Dat wil zeggen: dit alles bidden wij U, omdat Gij als onze koning, die de macht over alles bezit, zowel de wil als het vermogen hebt ons alle goeds te geven [...].*¹⁷⁶

3.4 *Synopsis Purioris Theologiae*

3.4.1 *Inleiding*

De *Synopsis Purioris Theologiae* (voortaan te noemen: *Synopsis*) bestaat uit teksten van een reeks openbare disputaties die werden gehouden aan de Leidse theologiefaculteit van 1620-1624.¹⁷⁷ Johannes Polyander, Antonius Walaeus, Antonius Thysius en Andreas Rivetus, de vier auteurs van de *Synopsis*, waren als hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Leiden.¹⁷⁸ Zoals het woord *Purioris* in de

¹⁷² Idem, 106.

¹⁷³ Idem, 106.

¹⁷⁴ Idem, 106.

¹⁷⁵ Idem, 107.

¹⁷⁶ Idem, 108.

¹⁷⁷ Te Velde, *Synopsis of a Purer Theology*, 1.

¹⁷⁸ H. Bavinck, "Voorrede dr. H. Bavinck," in *Synopsis: of overzicht van de zuiverste theologie*, trans. D. van Dijk (Enschede: Boersma, 1975), 7.

titel aangeeft, streefden de auteurs ernaar om zich expliciet te conformeren aan de zuiverdere orthodox-gereformeerde leer die tijdens de Dordtse Synode werd geformuleerd.¹⁷⁹

De *Synopsis* beschouwt theologie als kennis van God en wijst de Heilige Schrift aan als de bron van deze kennis, omdat God zichzelf via zijn Heilige Geest daarin heeft geopenbaard. Deze keuze om de Schrift als bron van de theologie te houden wordt uitgewerkt in disputatie 2 tot en met 5.¹⁸⁰ Naast deze focus op de Schrift speelt in de *Synopsis* ook de traditie een belangrijke rol. De auteurs tonen een grondige kennis van de theologische opvattingen van de kerkvaders, middeleeuwse theologen en van de hervormers. Bovendien blijkt dat ze op de hoogte waren van debatten en opvattingen uit hun eigen tijd.¹⁸¹

De *Synopsis* is van belang voor het onderzoek naar het klassiek gereformeerde denken over Gods almacht, omdat het een duidelijk beeld geeft van de gereformeerde leer die op de Dordtse Synode prioriteit kreeg. Gedurende een halve eeuw heeft deze *Synopsis* een prominente plaats ingenomen in theologische opleidingen voor gereformeerde predikanten, doordat het als het dogmatisch handboek functioneerde waarin de Heilige Schrift en de gereformeerde belijdenis samenkwamen.¹⁸²

3.4.2 Geraadpleegde bronnen

De *Synopsis* heeft zes drukken gekend in het Latijn. Na de zeventiende-eeuwse uitgaven in 1625, 1632, 1642, 1652 en 1658, verzorgde Herman Bavinck in 1881 een heruitgave.¹⁸³ In 1964 en 1966 werd een tweedelige Nederlandse vertaling van deze heruitgave gepubliceerd door D. van Dijk. In 2015, 2016 en 2020 verscheen een driedelige wetenschappelijke editie met daarin de Latijnse tekst en een Engelse vertaling. Voor het onderzoek naar de bespreking van Gods almacht in de *Synopsis* raadpleeg ik van deze laatste editie het eerste deel, waarin disputatie 1 tot en met 23 is opgenomen.

3.4.3 Gods (al)macht

3.4.3.1 Disputatie 6

In disputatie 6 spreekt Antonius Thysius over God en zijn eigenschappen. In overeenstemming met artikel 2 van de *NGB* stelt hij dat het bestaan van God kan worden aangetoond door twee soorten bewijzen, de natuur en Gods openbaring. De natuur en haar orde getuigen ervan dat God de *most powerful master-mind and designer* is.¹⁸⁴ Bovendien heeft God zichzelf geopenbaard door middel van wonderen, profetische voorspellingen en hun vervulling, vooral in de belofte van de Messias en zijn komst. Deze openbaring, afkomstig uit de Schrift, wordt begeleid door de innerlijke openbaring van de Heilige Geest, die geloof opwekt dat in overeenstemming is met het goddelijk getuigenis.¹⁸⁵

In stelling 17 (in vervolg: *Syn.* 6.17) benadrukt Thysius dat God eigenlijk niet te begrijpen is en daarom niet gedefinieerd kan worden, behalve vanuit door de beschrijvingen die de Schrift over Hem geeft. Door de hele Schrift heen worden verschillende eigenschappen van God benadrukt, zoals zijn eenvoud, oneindigheid en eeuwigheid. Thysius benadrukt dat God één in wezen is, maar bestaat in drie personen. Deze ene God is Schepper, Bewaarder, Heerser, Verlosser, etc.¹⁸⁶

In de bespreking van Gods eigenschappen wordt onderscheid gemaakt tussen onmededeelbare en mededeelbare eigenschappen. Onder de onmededeelbare eigenschappen vallen Gods eigenschappen die niet aan schepselen worden toegekend, zoals onveranderlijkheid, oneindigheid en

¹⁷⁹ Bavinck, "Voorrede," 8.

¹⁸⁰ Te Velde, *Synopsis of a Purer Theology*, 7.

¹⁸¹ Idem, 2-3.

¹⁸² Bavinck, "Voorrede," 9.

¹⁸³ Idem, 9.

¹⁸⁴ A. Thysius, "Disputation 6: About the Nature of God and his Divine Attributes," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 153.

¹⁸⁵ Thysius, "Disputation 6," 155. Vgl. J. Polyander, "Disputation 7: On the Holy Trinity," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 195.

¹⁸⁶ Idem, 161.

onmetelijkheid.¹⁸⁷ De mededeelbare eigenschappen zijn die eigenschappen die God tot op zekere hoogte ook aan geschapen wezens heeft gegeven, zoals leven, wijsheid, wil en macht.¹⁸⁸

Volgens Thysius is macht de eigenschap van God waarmee Hij in staat is om daden te verrichten die buiten Hemzelf liggen. Afgezien van zijn wil is Gods macht *Absoluta* en omvat alle mogelijkheden, inclusief zaken die voor mensen onmogelijk zijn. Verbonden met zijn wil is Gods macht *Actualis*, de meest vrije en absolute macht over alles. Zo wordt God ook wel de Heer der heren, de God der goden en de Koning der koningen genoemd. God kan zijn wil direct of indirect uitvoeren, met of zonder tussenkomst van anderen. Gods macht is niet gebaseerd op een bepaalde eigenschap, maar God is machtig vanwege zichzelf. Hij ontvangt zijn macht niet van een ander, maar bezit deze van nature. Er is geen sprake van ontwikkeling in zijn macht, Hij is altijd al in staat geweest om alles te doen wat Hij kan doen. Hij oefent zijn macht uit op wat Hij wil, ongeacht de grootte of het belang van de zaak. Thysius benadrukt ook dat de Schrift onvermogen bij God ontkent en Hem alleen als Schrift machtig of almachtig beschrijft.¹⁸⁹

Wanneer we alle eigenschappen van God beschouwen, vervolgt Thysius, overstijgt zijn uitnemendheid en superioriteit alles, omdat niets aan Hem gelijk is. Dit vraagt van mensen dat ze alleen Hem erkennen, zegenen, eren, aanbidden en dienen, zowel in woorden en daden. Dit is het doel van het kennen van God. Thysius waarschuwt voor het fantaseren over God, ook als dat gebeurt op grond van kennis van Hem, omdat dit leidt tot een verkeerde voorstelling van God en Hem reduceert tot iets wat Hij niet is. In plaats daarvan moet Hij erkent worden zoals Hij zichzelf heeft geopenbaard in zijn Woord.¹⁹⁰

3.4.3.2 Disputatie 8

In disputatie 8 bespreekt Walaeus de leer over de Vader en de Zoon. Hij benadrukt dat de Vader niet los van de Zoon kan worden gedacht.¹⁹¹ Met een verwijzing naar Johannes 10:30 betoogt hij dat de macht van Christus en de Vader gelijk is.¹⁹² Hij sluit aan bij de *Geloofsbelijdenis van Nicea*, waarin de Zoon zelf God genoemd wordt, dat Hij God uit God is en licht uit licht.¹⁹³ Hoewel de Zoon onderscheiden is van de Vader en de Heilige Geest door zijn kenmerkende eigenschappen, zijn de Vader en de Zoon waarlijk en absoluut van hetzelfde wezen.¹⁹⁴ Walaeus onderstreept dit punt door te wijzen op de eigenschappen die de Vader en Zijn Zoon delen, waaronder hun almacht. Hij verwijst opnieuw naar Johannes 10: *The Father is greater, or more powerful, than all, etc. I and the Father are one.*¹⁹⁵ Ook verwijst hij naar Filippenzen 3:21, waarin aan Christus wordt toegeschreven dat Hij alle dingen aan zichzelf kan onderwerpen. Op basis hiervan kent Walaeus de daden die aan God eigen zijn ook toe aan de Zoon, zoals de schepping en de onderhouding daarvan.¹⁹⁶

3.4.3.3 Disputatie 9

In disputatie 9 behandelt Thysius de leer over de persoon van de Heilige Geest. In *Syn.* 9.22 stelt hij dat de Heilige Geest ook van hetzelfde wezen is als de Vader en de Zoon. Als bewijs hiervoor toont hij aan dat de eigenschappen die aan God worden toegeschreven ook van toepassing zijn op de Heilige Geest, inclusief zijn almacht. Thysius illustreert dit door te wijzen op het feit dat de Heilige Geest unieke

¹⁸⁷ Idem, 165.

¹⁸⁸ Idem, 169.

¹⁸⁹ Idem, 177.

¹⁹⁰ Idem, 181.

¹⁹¹ A. Walaeus, "Disputation 8: Concerning the Person of the Father and of the Son," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 207.

¹⁹² Walaeus, "Disputation 8," 209.

¹⁹³ Idem, 215.

¹⁹⁴ Idem, 217-9.

¹⁹⁵ Idem, 223.

¹⁹⁶ Idem, 223. Vgl. Idem, 209.

gaven van God uitdeelt aan mensen, zoals genezingen, profetie en wijsheid.¹⁹⁷ Hij noemt ook het aandeel van de Geest in werken als de schepping en de onderhouding daarvan, met een verwijzing naar Job 33:4:

*The Spirit of God has made me, and the breath of the Almighty has given me life.*¹⁹⁸

Zowel bij de uitwerking van de leer aangaande de Vader, de Zoon en de Heilige Geest wordt de schepping en de onderhouding ervan toegeschreven aan de drie personen. Met het oog op Gods almacht is het dan ook zinvol om te kijken naar hoe verder gesproken wordt over de schepping (disputatie 10) en de onderhouding ervan (disputatie 11).

3.4.3.4 Disputatie 10

In disputatie 10 begint Polyander met een begripsbepaling, waarbij hij in *Syn.* 10.3 de schepping van de wereld verstaat als het voortbrengen van de wereld uit het niets, enkel door de almachtige kracht van God. Hij verwijst hierbij naar het *Apostolicum*, waarin God, de Schepper van hemel en aarde, wordt genoemd als de almachtige.¹⁹⁹ Door hemel en aarde uit niets te scheppen, en door alle afzonderlijke dingen in al hun verscheidenheid in zes dagen te scheppen, heeft God zijn macht aan zijn schepselen laten zien, met als doel door hen voortdurend verheerlijkt te worden.²⁰⁰

In *Syn.* 10.6 herhaalt Polyander wat al eerder aan bod is gekomen in disputatie 8 en 9, namelijk dat de schepping het werk is van de almachtige, drie-enige God.²⁰¹ In *Syn.* 10.11 en 10.12 gaat Polyander in op de waarneming dat in de Schrift, net als in het *Apostolicum*, de schepping van hemel en aarde in het bijzonder aan de Vader wordt toegekend. Hij stelt dat de schepping, hoewel dat het gezamenlijke werk is van de drie goddelijke personen, met name de Vader kan worden toegeschreven, net zoals de verlossing aan de Zoon en de heiliging aan de Heilige Geest.²⁰²

3.4.3.5 Disputatie 11

In disputatie 11 werkt Rivetus de gereformeerde leer over Gods voorzienigheid uit. Hij legt in *Syn.* 11.5 de nadruk op het belang van het gebruik van de Schrift als primaire bron van de theologie, in dit geval met betrekking tot het leerstuk van Gods voorzienigheid.²⁰³ Dit wordt onder meer onderstreept door de reeks Schriftverwijzingen in *Syn.* 11.9, waarin hij betoogt dat de Schrift God de macht toekent om alle dingen, handelingen en bewegingen te beïnvloeden, zodat de goede uitkomst en het gevolg van onze handelingen van Hem afkomstig zijn.²⁰⁴

Rivetus gaat vervolgens in op de wijze waarop God handelt, namelijk voornamelijk via middelen, door middel van tweede oorzaken, om zo hogere uitkomsten te bewerkstelligen. Hij benadrukt dat Goed dit niet doet uit gebrek aan eigen macht of mogelijkheden, maar als een manier om zijn schepselen te betrekken. Hierdoor blijkt dat Hij niet alleen macht heeft over de doeleinden, maar ook over de middelen daartoe; deze zijn ook onderschikt aan Hem.²⁰⁵

In *Syn.* 11.23 behandelt Rivetus ook Gods almacht in relatie tot de toelatende voorzienigheid. Hij betoogt dat God de macht heeft om op geen enkele wijze kwaad toe te staan in zijn werken. De

¹⁹⁷ A. Thysius, "Disputation 9: On the Person of the Holy Spirit," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 241.

¹⁹⁸ Thysius, "Disputation 9," 243.

¹⁹⁹ J. Polyander, "Disputation 10: Concerning the Creation of the World," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 247.

²⁰⁰ Vgl. Polyander, "Disputation 10," 253,7.

²⁰¹ Idem, 249.

²⁰² Idem, 251.

²⁰³ A. Rivetus, "Disputation 11: On the Providence of God," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 265.

²⁰⁴ A. Rivetus, "Disputation 11," 267-9.

²⁰⁵ Idem, 271-3.

aanwezigheid van kwaad in zijn schepping wijst er volgens Rivetus op dat God het kwaad toelaat en bestemt voor een zeker goed, dat groter is dan wanneer het kwade afwezig zou zijn.²⁰⁶

Met *Syn.* 11.26 krijgt de disputatie een andere toon als Rivetus spreekt over het doel van de leer van de voorzienigheid. Hij beschrijft deze leer als een bron van troost, vergelijkbaar met de *HC*, omdat zij de uitverkorenen leert God te kennen als de meest wijze, goede en machtige Heer over alle dingen. Dit vertrouwen stelt hen in staat om geduldig te zijn in tegenspoed geduldig en dankbaar in voorspoed, wetende dat God bijzondere zorg heeft voor zijn volk.²⁰⁷

In aansluiting hierop benadrukt Rivetus in *Syn.* 11.27 dat er een grens is aan het menselijk denken, weten en begrijpen. Hij waarschuwt tegen het proberen te doorgronden van Gods beleid, omdat Gods geheimen onbegrijpelijk zijn en het willen doorgronden ervan een heiligschennende roekeloosheid is. De kennis die voortkomt uit de Heilige Schrift moet voldoende zijn.²⁰⁸

3.5 Conclusie

De *NGB* en de *HC* zijn geschriften waarin de kern van de gereformeerde geloofsleer wordt samengevat in de vorm van artikelen en vragen en antwoorden. Deze teksten belijden de almacht van God zonder dit expliciet te verdedigen, wat suggereert dat dit concept als vanzelfsprekend werd beschouwd. Beide documenten geven inzicht in hoe de gereformeerde traditie dacht over Gods almacht, aangezien dit herhaaldelijk aan bod komt. Gods almacht wordt niet alleen aan de Vader toegeschreven, maar ook trinitarisch uitgewerkt.

In tegenstelling tot de *HC* en de *NGB* is de *Synopsis* een theologisch-dogmatisch handboek, door gereformeerde hoogleraren aan de Leidse universiteit opgesteld voor hun theologiestudenten. Het biedt een uitgebreide uitwerking van de gereformeerde theologie zoals vastgesteld op de Synode van Dordrecht in 1618-1619. De *Synopsis* weerspiegelt elementen uit deze belijdenisgeschriften, zoals de troost die wordt benadrukt bij de behandeling van de leer van de voorzienigheid.

²⁰⁶ Idem, 279.

²⁰⁷ Idem, 281.

²⁰⁸ Idem, 283.

4 Een dialoog over Gods almacht

Tussen hedendaagse en klassieke gereformeerde opvattingen

Wat zijn de theologische implicaties van de verschillen en overeenkomsten tussen de hedendaagse en klassieke gereformeerde beschrijvingen van Gods almacht?

4.1 Inleiding

In deze deelvraag vergelijk ik de opvattingen van de theologen Berkhof, Muis en Van de Beek over Gods almacht met de opvattingen die in de *NGB*, de *HC* en de *Synopsis* tot uitdrukking komen. Om deze vergelijking mogelijk te maken, geef ik eerst in paragraaf 4.2 een samenvatting van de bevindingen per geschrift, gebruikmakend van de categorieën context, openbaring, definitie, kritiek en vertolking. Deze vijf categorieën bieden een gestructureerd kader voor de analyse van de opvattingen over Gods almacht. In paragraaf 4.3 wil ik de theologische implicaties van de verschillen en overeenkomsten in de opvattingen duiden.

De nadruk op *context* helpt bij het begrijpen van de omstandigheden waarin theologische opvattingen zijn ontwikkeld. Door de categorie *openbaring* wil ik onderzoeken hoe de opvattingen over Gods almacht zich verhouden tot Gods openbaring en de Schrift. Het analyseren van de *definitie* van Gods almacht in de teksten helpt om de specifieke nuances en betekenissen te begrijpen die aan Gods almacht worden toegeschreven. Het onderzoeken van *kritiek* op verschillende opvattingen over Gods almacht biedt inzicht in interne debatten en uitdagingen binnen de gereformeerde theologie. En door te concentreren op de interpretatie en *vertolking* van Gods almacht, wordt duidelijk hoe theologische opvattingen over Gods almacht het geloofsleven richting geven.

4.2 Bevindingen

4.2.1 Berkhof

Context: Berkhof stelt dat in de westerse samenleving van zijn tijd God steeds meer als irrelevant wordt beschouwd, en tegelijk ook dat mensen worstelen met existentiële vragen. Hij pleit voor een vertolking van het evangelie die niet alleen antwoorden biedt op deze vragen voor mensen van buiten de kerk, maar ook voor gelovigen die zich vervreemd voelen van de taal van de Bijbel, met als doel om hun begrip van het geloof te verdiepen en verhelderen.

Openbaring: Berkhof benadrukt dat God zichzelf aan mensen openbaart, maar onderstreept tegelijkertijd dat God groter is dan zijn zelfopenbaring. Er blijven mysteries die voor mensen ontoegankelijk zijn, maar die zijn niet in tegenspraak met wat God heeft geopenbaard. Door middel van zijn zelfopenbaring kunnen we God leren kennen, zowel door zijn daden, woorden als eigenschappen. Christus wordt beschouwd als het voornaamste van Gods zelfopenbaring; in Hem kunnen we God zien als in een spiegel. Berkhof waardeert de theologische ontwikkelingen die zich richten op het bijbels-theologisch spreken over Gods eigenschappen.²⁰⁹

Definitie: Berkhof betwist de opvatting dat de almacht van God centraal staat in de Bijbel. In plaats daarvan benadrukt hij dat het bijbelse openbaringsverhaal vooral een beeld geeft van Gods onmacht, dat de mens het initiatief van God heeft overgenomen. Hij noemt dit concept weerloosheid, waarbij God ruimte laat voor zijn tegenstanders en de gevolgen daarvan aanvaardt en ondergaat. De consequenties van Gods weerloosheid worden het meest zichtbaar in Christus, vooral op het dieptepunt van zijn weerloosheid aan het kruis, waarin Hij zich niet kan bevrijden, God zwijgt en de opstandige mens triomfeert. Berkhof spreekt echter niet alleen over Gods weerloosheid, maar ook over zijn overmacht. Hij stelt dat God kan terugwijken in de wetenschap dat Hij uiteindelijk zal overwinnen. Dit komt vooral tot uiting in Christus opstanding, in zijn triomf over zonde en dood. Als Berkhof het heeft over Gods almacht, spreekt hij daarover in een eschatologische context, waarin hij verwijst naar het toekomstige moment waarop de overmacht van Gods liefde alle tegenstand zal overwinnen.

²⁰⁹ Berkhof, *Christelijk geloof*, 136.

Kritiek: Berkhof identificeert in de traditie een verkeerd begrip van Gods eigenschappen, voortkomend uit de invloed van Grieks wijsgerig denken over God, wat vaak leidt tot een abstracte voorstelling van een transcendente God. Hij bekritiseert het idee van een almachtige God dat, naar zijn mening, geen grond vindt in het taalgebruik van de Bijbel. Tegelijkertijd verzet hij zich tegen het idee van een machteloze God, aangezien een God zonder enige macht niet als God kan worden beschouwd. Ook benadrukt hij voorzichtig te zijn bij het spreken over het lijden van God, aangezien God niet gekruisigd is. God is in het lijden van Christus geen machteloos slachtoffer, maar degene die mede-lijdt.

Vertolking: Berkhof scheidt in zijn spreken over Gods weerloosheid ruimte voor de mens, die daarmee vrijheid en initiatief heeft. God legt hierbij een deel van zijn macht af, maar omdat Hij weet dat Hij uiteindelijk alle tegenstand zal overwinnen en weer almachtig zal zijn, is dit geen teken van onmacht, maar juist van kracht. Het geven van vrijheid en initiatief aan de mens bracht ook het risico van ongehoorzaamheid en vijandschap met zich mee, wat werkelijkheid is geworden, zoals blijkt uit de geschiedenis van Israël. God heeft de consequenties hiervan op zich genomen, het duidelijkst zichtbaar in Jezus Christus. Aan het kruis wordt Gods weerloosheid getoond, maar ook zijn overmacht in de opstanding van Jezus. In Jezus' dood en opstanding wordt duidelijk dat Gods macht en liefde sterker zijn dan alle tegenstand. Dat biedt hoop, omdat God in Jezus deelt in het menselijk lijden en zijn liefde uiteindelijk zal zegevieren.

4.2.2 Muis

Context: Muis beschrijft het begin van de 21e eeuw als een periode van culturele godverlatenheid, waarin het christendom vervaagt en kennis van de christelijke traditie verdwijnt. Veel mensen, ongeacht hun geloof, ervaren moeite met het integreren van God in hun perceptie van de wereld en van henzelf. Daarom onderzoekt Muis wat het christelijke spreken over God inhoudt. Hij ziet zijn werk als relevant voor zowel gelovigen als niet-gelovigen en streeft ernaar om op een manier over God te denken die begrijpelijk is voor beide groepen.

Openbaring: Muis betoogt dat onze kennis van God afhangt van hoe Hij zich onthult in zijn Woord. In dit Woord openbaart Hij zich zowel door woorden als daden, met name in Jezus, die de unieke openbaring van God is. Muis legt kaders vast voor het spreken over God, waarbij hij benadrukt dat er buiten Gods openbaring om geen zinvolle uitspraken over God mogelijk zijn. Het Woord vormt zowel de grond als de grens voor ons begrip van God. Verder stelt hij dat zowel het Oude als het Nieuwe Testament essentieel zijn om over God te kunnen spreken. Muis wil bijdragen aan het opnieuw verkennen en herzien van de theologische leer over Gods eigenschappen vanuit een bijbels perspectief.²¹⁰

Definitie: Muis introduceert zijn bespreking van Gods almacht met een klassieke definitie, namelijk Gods macht als zijn vermogen om Zijn wil te verwezenlijken. Muis geeft deze definitie richting door te stellen dat Gods handelen in de geschiedenis gericht is op het verwezenlijken van zijn doel: een vernieuwde schepping, het koninkrijk van God, een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waar gerechtigheid heerst. Op basis hiervan brengt Muis een uitgebreidere definitie van Gods macht naar voren.²¹¹ Muis onderscheidt drie aspecten van Gods macht: Gods vermogen om te handelen, zijn heerschappij over anderen en zijn bevoegdheid om te handelen. Hij benadrukt dat Gods macht zich onderscheidt van menselijke macht doordat God buiten onze werkelijkheid van tijd en ruimte kan handelen, alle weerstand kan overwinnen en ultiem gezag heeft dat inherent is aan zijn wezen.

Kritiek: Muis onderscheidt zijn benadering van het spreken over God van andere hedendaagse pogingen door de Bijbel zelf als basis en object te nemen voor zijn reflectie. Hoewel Muis andere benaderingen, zoals het filosofisch analyseren en toetsen van de geldigheid van het algemene concept van God als almachtige schepper, niet per definitie afwijst, staat hij kritisch tegenover deze benaderingen wanneer het bijbelse spreken over God hieraan moet worden aangepast.²¹² In navolging van het bijbelse getuigenis wil Muis Gods kenmerken verstaan vanuit zijn daden en vat Hem daarom op als

²¹⁰ Muis, *Onze Vader*, 15.

²¹¹ Zie §2.3.3.

²¹² Muis, *Onze Vader*, 15.

iemand die handelt. Bij het bespreken van Gods almacht corrigeert Muis drie soorten denkpatronen: het moderne denken dat naar voren komt in de nul-somopvatting van macht, het klassieke denken over Gods almacht als de vraag naar de omvang van Gods handelingsvermogen en mogelijkheden, en de moderne consensus dat al Gods daden uitingen van liefde zijn.

Vertolking: Muis markeert in zijn spreken over Gods almacht twee belangrijke punten, de schepping en herschepping. Hij plaatst onze geschapen werkelijkheid tussen deze twee punten en ziet God bezig de geschiedenis naar het doel van herschepping te leiden: een koninkrijk waarin haat en onrecht zijn overwonnen en liefde en rechtvaardigheid heersen. Gods macht verzekert het bereiken van dit doel, en geeft hoop aan degenen die verlangen naar zijn koninkrijk. Indien nodig zal God de krachten die de verwezenlijking van zijn koninkrijk tegenwerken, overwinnen voor ultieme vrede en gerechtigheid. Gods vermogen om zelfs buiten onze ervaring en begrip te handelen, zoals blijkt uit de opstanding van Jezus Christus, toont dat zijn macht niet afhankelijk is van menselijke erkenning; deze macht is gebaseerd op zijn gezag als Koning en Schepper. Wat betreft het kwaad in de wereld, erkent Muis de ondoorgrondelijkheid ervan: het is duidelijk dat het kwaad niet van God komt, en het idee dat al het kwaad alleen uit de mens voortkomt, is niet houdbaar. Daarom moeten er externe kwade machten aan het werk zijn. Volgens Muis blijft de oorsprong van het kwaad een mysterie. God strijdt tegen het kwaad en wekt zijn vijanden liefdevol op om in vriendschap met Hem te leven.

4.2.3 Van de Beek

Context: Van de Beek heeft zijn serie *Spreken over God* geschreven voor theologiestudenten en voor geïnteresseerden in dogmatiek. Hij gaat de discussie niet uit de weg en kiest er bijvoorbeeld voor om in zijn dogmatiek als eerste de christologie te behandelen, een ongebruikelijke aanpak. Een belangrijk thema in Van de Beeks theologische werk is zijn onderzoek naar de waaromvraag achter lijden, God en schuld. Hij richt zich hierbij op het concrete leed en de schuld van individuen, variërend van het verdriet van ouders na het verlies van een kind tot de wrede heden van een dictator die zijn volk laat sterven om zijn macht te behouden.²¹³

Openbaring: Van de Beek benadrukt dat theologische studie draait om het verkrijgen van kennis over God, waarbij de focus moet liggen op Christus, omdat God in Jezus zichtbaar wordt. Hij stelt dat we door Jezus de meest concrete toegang tot God hebben en dat we alleen door de Zoon de Vader echt leren kennen. Het theologiseren vanuit de christologie moet voorkomen dat we een vaderbeeld van God creëren dat alleen gebaseerd is op onze verbeelding. Van de Beek wil over God spreken zoals Hij wordt beschreven in het Oude en Nieuwe Testament, met dien verstande dat het Oude Testament alleen op een christelijke manier gelezen kan worden in relatie tot het Nieuwe Testament.

Definitie: Van de Beek legt de nadruk op Gods ondoorgrondelijkheid vóór zijn almacht. In de Schrift wordt Gods ondoorgrondelijkheid met name benadrukt in het getuigenis dat de Heer der heerlijkheid gekruisigd is, dat Jezus zich vrijwillig liet kruisigen tot aan zijn dood. Van de Beek stelt dat het onmogelijk is om in absolute termen over Gods almacht te spreken, aangezien pure, ongekwalificeerde almacht niet bestaat. Hij bespreekt Gods almacht trinitarisch, dat Gods almacht wordt gekwalificeerd door het Lam dat is geslacht en door de Geest die Gods liefde openbaart door mensen, ondanks alle tegenstand, tot zijn kinderen te maken. Op deze manier spreekt Van de Beek ook over Gods overmacht, waarbij Hij in staat is om te doen wat Hij wil en niemand Hem daarin kan tegenhouden.

Kritiek: Van de Beek bekritiseert het opstellen van een algemene godsleer die later wordt aangevuld met specifiek christelijke aspecten, of het nu gaat om filosofische of joodse denkwijzen. Hij wijst erop dat het geloof in de gekruisigde God niet voortkomt uit filosofische redeneringen of diepgaand wetenschappelijk onderzoek, maar uit de eenvoudige dwaasheid van het evangelie dat wordt verkondigd. Van de Beek wil zich distantiëren van de klassieke indeling van Gods eigenschappen, omdat dit slechts een manier is om over God te spreken, zonder dat het gebaseerd is op werkelijke onderscheidingen in God. Hij merkt op dat formele benaderingen van Gods eigenschappen eerder leiden tot een grotere afstand tussen God en mensen dan tot een relatie met Hem. Hij vermijdt het om te spreken over Gods

²¹³ Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 13.

almacht als een onbeperkt vermogen om alles te doen, omdat de Schrift juist nuance aanbrengt in Gods almacht: God kan alleen handelen in overeenstemming met zijn wezen. Hoewel hij Gods almacht zou willen duiden als overmacht, doet hij dat toch niet vanwege de mogelijkheid van associatie met geweld die dit begrip kan oproepen en daardoor misverstanden kan veroorzaken. Van de Beek uit zich kritisch over de kerk en de samenleving, waarin het vaak draait om macht en positie. Hij benadrukt dat God niet gevonden wordt bij degenen die deelnemen aan het spel van de macht, maar juist bij degenen die aan de onderkant van de samenleving staan, in de ellende van de wereld.

Vertolking: Van de Beek spreekt trinitarisch en paradoxaal over Gods almacht. Hij stelt dat Gods macht als Vader blijkt uit de schepping, zowel uit de grootsheid van het universum als in zijn zorg voor de kleinste details. Deze onmetelijke macht biedt troost, omdat de grootse God met tedere zorg omziet naar het kleine. Hij is zowel de almachtige schepper als de almachtige redder. Bij de kruisiging van Jezus komt Gods almacht duidelijk naar voren door zijn toorn over de mensheid te bedwingen. Het kruis is ook waar Jezus' almacht zichtbaar wordt, Hij toonde een liefde die sterker is dan menselijke machten. Door de onschuldige en almachtige Jezus te kruisigen, diskwalificeren alle aardse machten zichzelf. De verkondiging van de Gekruisigde leidt ertoe dat mensen in Hem geloven en hun vertrouwen op Hem stellen. De almachtige Geest werkt door de prediking, waardoor mensen tot geloof komen. Van de Beek benadrukt dat Gods almacht niet simpelweg een idee is over wat mogelijk is in alle werelden, maar dat zijn almacht de genade is waardoor mensen tot geloof komen en zijn liefde die sterker is dan alle tegenstand. Dat er na vele eeuwen nog altijd geloofd wordt in de God van Abraham, Isaak en Jakob, is volgens hem de hoogste expressie van Gods almacht.

4.2.4 De Nederlandse Geloofsbelijdenis

Context: De NGB, opgesteld door De Bres, diende zowel om de eenheid van het gereformeerde geloof te benadrukken als om gereformeerde protestanten te verdedigen tegen beschuldigingen van ketterij en rebellie. Dit apologetische aspect was vooral gericht tot de autoriteiten die de zijde van de Rooms-Katholieke kerk kozen. De Bres benadrukt dat de protestanten zich baseren op wat in overeenstemming is met de Schrift en de leer van de Vroege Kerk en weerlegt dat de protestanten sympathiseren met de revolutionaire wederdopers.²¹⁴ De Bres presenteert positief wat geloofd wordt op basis van de Schrift en weerlegt zo onterechte beschuldigingen die tegen hen worden ingebracht door kerken en overheden. Op deze manier biedt een confessie een vrij systematische samenvatting van de leer die ook intern, binnen de gemeenten, van belang is.²¹⁵

Openbaring: De NGB stelt dat de Schrift het Woord van de sprekende God is en daarom in alles beslissend is. De Schrift dient als norm en leidraad, om dwalingen te voorkomen. De Bres benadrukt dat het Woord van God niet voortkomt uit menselijk initiatief, maar dat mensen onder leiding van de Geest zijn Woord hebben gesproken en opgeschreven. Zowel het Oude als het Nieuwe Testament hebben gelijke betekenis, hoewel er een toenemende helderheid in openbaring is.²¹⁶ Wat betreft de kennis over God verwijst de NGB naar de Schrift als de bron bij uitstek waardoor God gekend kan worden, zoveel als nodig is voor ons in dit leven.

Definitie: De NGB belijdt de almacht van God en erkent Hem als de Almachtige. Zowel de Vader, de Zoon als de Heilige Geest worden beschouwd als almachtig, en de schepping wordt beschouwd als het gezamenlijke werk van de drie-enige God. De NGB verbindt Gods almacht niet alleen met Gods scheidingswerk, maar ook aan zijn voortdurend handelen, zijn onderhouding van hemel, aarde en alle schepselen. Met betrekking tot Gods handelen benadrukt De Bres dat Gods macht groot en onbegrijpelijk is en dat Hij door zijn macht goed en rechtvaardig handelt. Zijn macht is zo groot dat Hij zelfs in staat is het kwaad te transformeren tot goed. Omdat Gods handelen het menselijk verstand te boven gaat, waarschuwt De Bres ervoor Gods daden niet nieuwsgierig te onderzoeken.

²¹⁴ Baars, *Belijden in zeventvoud*, 13.

²¹⁵ Idem, 20.

²¹⁶ Te Velde, *Confessies*, 458-9.

Kritiek: De *NGB* volgt in artikel 1, waarin het spreekt over Gods wezen en eigenschappen, de traditionele manier van denken en spreken over God. Ook in haar beschrijving van de drie-eenheid in artikel 9 zoekt ze aansluiting bij de leer van de kerk vanaf de tijd van de apostelen tot nu toe. De godsleer die in de *NGB* wordt uiteengezet is gebaseerd op de Schrift en staat in lijn met de belangrijke leeruitspraken van de Vroege Kerk en heeft daardoor een bijbels-katholiek karakter. Er klinkt weinig kritiek door in haar spreken over Gods almacht. Artikel 26 is daar een uitzondering op, waarin wordt benadrukt dat Christus de enige Middelaar en Voorbidder bij de Vader is vanwege zijn unieke macht en autoriteit in de hemel en op aarde.

Vertolking: De *NGB* belijdt het geloof in een almachtige God, zoals zichtbaar is in de schepping, onderhouding en regering van de wereld, en nog duidelijker in de Schrift. Hoewel ons kennen van God beperkt is, is het voldoende om in Hem te geloven en tot zijn eer te leven. In artikel 10, waarin de Godheid van Jezus wordt beleden, wordt geconcludeerd dat Jezus de ware eeuwige God is, de Almachtige, die aanbeden en gediend wordt. Gelovigen die vertrouwen op Gods almacht en handelen in de wereld, vinden troost in het vertrouwen dat hen niets overkomt zonder de wil van de Vader. Bidden in de naam van Jezus, die alle macht in hemel en op aarde heeft, geeft de gelovigen het vertrouwen dat de almachtige Vader alles zal geven wat zij Hem in Jezus' naam bidden.

4.2.5 De Heidelbergse Catechismus

Context: De *HC* heeft zowel een apologetisch doel, wat blijkt uit de vragen waarin verschillende Rooms-Katholieke of Lutherse leerstellingen worden weerlegd, als een catechetisch doel, namelijk om met name jonge gemeenteleden te onderwijzen in de gereformeerde leer. Uit de toon en inhoud van de *HC* spreekt dat zij niet slechts een formele weergave van het gereformeerde geloof is, maar een persoonlijke en doorleefde belijdenis. Hoewel een catechismus voornamelijk bedoeld is voor intern gebruik, heeft het ook een getuigend aspect naar buiten toe.

Openbaring: De *HC* bevat geen apart hoofdstuk over de bron van haar theologie, maar uit haar inhoud blijkt dat ze de Schrift wil vertolken. Dit wordt ook geïllustreerd door de Schriftverwijzingen die op bevel van keurvorst Frederik III aan de *HC* zijn bijgevoegd. Naast enkele directe citaten toont ook het taalgebruik en de formuleringen van de catechismus verwantschap met de Bijbel. Op verschillende momenten wordt specifiek naar de Schrift verwezen als de openbaring van God, met name in *HC* 8.25, waarin wordt gesteld dat God zich als de drie-enige God heeft geopenbaard in het Woord.

Definitie: In de *HC* komt Gods almacht met name naar voren in het spreken over de Vader aan de hand van het *Apostolicum* en het *Onze Vader*. Hoewel op grond van de verschillende weergaven van het *Apostolicum* in de *HC* niet helder wordt wie als almachtig wordt beleden, blijkt uit de antwoorden dat God almachtig is en dat dit geldt voor zowel de Vader, de Zoon als de Heilige Geest. Als troostboek beschrijft de *HC* vooral Gods almacht als de kracht waarmee Hij voor de zijnen zorgt en hen beschermt tegen gevaar; door zijn macht wekt Hij mensen op tot een nieuw leven, waarbij zij streven naar de dingen die boven zijn, en vertrouwen op zijn belofte dat zij eens zullen opstaan uit de dood; Gods macht geeft hen het vertrouwen om de Vader te bidden, in de overtuiging dat Hij de macht heeft om te geven wat zij vragen. In de *HC* wordt Gods almacht gedefinieerd als zijn wil en vermogen om de zijnen alle goeds te geven.

Kritiek: De *HC* bevat slechts af en toe polemische elementen, voornamelijk in het spreken over de sacramenten. Wat betreft Gods almacht wordt geen kritiek geuit op andere opvattingen of interpretaties. Dit geldt eerder voor het belijden van Gods drie-eenheid, aangezien dit onderwerp ook tijdens de Reformatie ter discussie stond, met bekende opposanten zoals Calvijn en Servet. Mogelijk wordt daarom in *HC* 8.25 nadrukkelijk vermeld dat men gelooft dat God drie-enig is omdat Hij zich zo in het Woord heeft geopenbaard. Dat de *HC* duidelijk positie inneemt ten aanzien van het belijden van een drie-enig God blijkt vanaf zondag 1. De *HC* spreekt ook trinitarisch over Gods almacht.

Vertolking: Gods almacht komt meerdere keren aan bod in de bespreking van het *Apostolicum* en het *Onze Vader*. De *HC* lijkt Gods almacht primair te verbinden aan de Vader, met nadruk op zijn schepend en onderhoudend handelen en in het vertrouwen dat Hij gebeden verhoort. Bij de bespreking van het *Apostolicum* wordt echter ook macht toegekend aan Christus en de Heilige Geest, met

betrekking tot de opstanding en het bijeenbrengen, beschermen en in stand houden van de heilige, algemene, christelijke kerk. Vooral in de bespreking van het *Onze Vader* wordt Gods almacht verder uitgewerkt. De werken die zijn almacht tonen, hebben als doel dat mensen Hem kennen, heiligen, roemen en prijzen. En het vertrouwen in Gods almacht biedt eschatologische hoop, namelijk dat God uiteindelijk elke tegenmacht zal vernietigen en zijn koninkrijk zal voltooiën.

4.2.6 *De Synopsis Purioris Theologiae*

Context: De *Synopsis* bestaat uit disputaties gehouden door gereformeerde hoogleraren, waarin de orthodox-gereformeerde leer wordt uitgewerkt. Deze disputaties vonden plaats kort na de Dordtse Synode van 1618 en 1619 aan de universiteit van Leiden, met als doel de theologiestudenten te onderwijzen. De bundeling van deze disputaties vormt een academisch theologisch handboek dat de gereformeerde leer helder en overzichtelijk uiteenzet, waarin ook stelling wordt ingenomen tegen andere opvattingen en stromingen.

Openbaring: De *Synopsis* legt de nadruk op het feit dat we afhankelijk zijn van Gods openbaring om over Hem te kunnen spreken. Het stelt dat God zich heeft geopenbaard aan mensen en dat de Schrift het belangrijkste middel van zijn openbaring is, zowel het Oude als het Nieuwe Testament.²¹⁷ Ondanks de verschillen tussen deze testamenten, wordt er één en dezelfde theologie naar voren gebracht.²¹⁸ Het belang van de Schrift als primaire bron van godskennis wordt daarmee herhaaldelijk benadrukt.

Definitie: De *Synopsis* benadrukt dat God niet volledig te begrijpen is en daarom niet gedefinieerd kan worden, behalve door de beschrijvingen die de Schrift aanreikt. Gods macht wordt geduid als een mededeelbare eigenschap, omdat God macht ook aan mensen verleent, zonder dat iemand daardoor aan God gelijk wordt. Gods macht wordt, separaat van Zijn wil, aangeduid als absoluut (*absoluta*), wat betekent dat deze onbegrensd is en zich uitstrekt over alles wat mogelijk is. Wanneer Gods macht verbonden is met Zijn wil, wordt deze werkend en effectief (*actualis*); wat God wil, wordt uitgevoerd.²¹⁹ Ook wordt gesteld dat God de meest vrije en absolute macht over alle dingen heeft. Zijn macht is inherent aan Zijn wezen en is niet afhankelijk van externe bronnen. Het concept van Gods macht impliceert geen ontwikkeling, aangezien Hij altijd al almachtig is geweest. De *Synopsis* ontkent dat de Schrift aan God onmacht toekent, en stelt dat de Schrift Hem enkel als (al)machtig beschrijft. Hoewel de drie goddelijke personen onderscheiden kunnen worden en elk kenmerkende eigenschappen hebben, zijn zij alle drie van hetzelfde wezen en daarmee ook alle drie almachtig.

Kritiek: De *Synopsis* uit kritiek op opvattingen die in tegenspraak zijn met de gereformeerde leer. In disputatie 6 wordt stelling genomen tegen bijvoorbeeld antropomorfisme, en wordt er gewaarschuwd voor het creëren van fantasieën over God, die weliswaar enige kennis van Hem kunnen bevatten, maar toch afwijken van wie en hoe Hij werkelijk is. Daarom is het cruciaal om God te erkennen zoals Hij zichzelf in zijn Woord geopenbaard heeft. Er wordt ook gewezen op de beperkingen van het menselijk denken, weten en begrijpen, en op de noodzaak om deze grenzen te respecteren bij het denken over Gods beleid.

Vertolking: De *Synopsis* beschrijft Gods macht expliciet als de meest vrije en absolute almacht. Deze superioriteit van God moet mensen ertoe brengen Hem te erkennen en te aanbidden, zowel met woorden als daden. Door hemel en aarde uit niets te scheppen, heeft God zijn almacht getoond, met als doel voortdurend verheerlijkt te worden. Deze verheerlijking geldt voor de drie-enige God, aangezien zowel de Vader, de Zoon als de Heilige Geest almachtig zijn en allen scheppend hebben gehandeld. Het feit dat God niet alleen hemel en aarde geschapen heeft, maar ook daarin handelt, biedt troost aan

²¹⁷ A. Walaeus, "Disputation 2: On the Necessity and Authority of Scripture," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 49.

²¹⁸ J. Polyander, "Disputation 1: Concerning the Most Sacred Theology," in *Synopsis of a Purer Theology: Latin text and English Translation*, Volume 1, Disputations 1-23 (Leiden: Brill, 2015), 45.

²¹⁹ Te Velde, *Synopsis of a Purer Theology*, 603. De term *actualis* duidt op de overgang van potentie naar act. *That which exists or is actualized, indistinction from that which has the potential to exist in de future. Compared to the Aristotelian duality of 'act' and 'potency'. Christian thought abandons the notion of necessary realization of potencies.*

gelovigen. God is de meest goede en machtige Heer over alle dingen en zorgt bijzonder voor zijn volk, beschermt hen en zorgt voor hen. Dit geloofsvertrouwen helpt hen geduld te oefenen in tijden van tegenspoed en dankbaar te zijn in voorspoed. Het geloof dat God alleen kwaad toelaat om een groter goed te bereiken, kan bijdragen aan het oefenen van geduld in moeilijke tijden.

4.3 Vergelijk en implicaties

Bij het vergelijken van de onderzochte teksten in hun bespreking van God en Zijn almacht, moet worden opgemerkt dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen de teksten. Allereerst zijn er de verschillen in historische en culturele context waarin de auteurs werkten. De drie klassieke geschriften verschenen binnen een periode van zestig jaar, evenals de drie hedendaagse teksten. Echter, tussen de klassieke en hedendaagse geschriften ligt een tijdsperiode van ongeveer vier eeuwen. Daarnaast hebben de teksten verschillende specifieke doelgroepen en een verschillende theologische focus.

Desondanks is een vergelijking mogelijk, omdat deze teksten uit de gereformeerde theologische traditie een min of meer systematische opvatting bieden over het concept van Gods almacht. Het is logisch dat de leer over Gods almacht zich in de tijd tussen de klassieke en hedendaagse bronnen heeft ontwikkeld. Ik veronderstel deze ontwikkeling en beoog deze in kaart te brengen, om zo de theologische implicaties ervan te kunnen verduidelijken.

4.3.1 Context

De *NGB* en de *HC* zijn ontstaan in een christelijke samenleving waar het geloof in een almachtige God algemeen aanvaard was, maar waarin het gereformeerd protestantisme door interne verdeeldheid en vervolging onder druk stond. Deze geloofsbelijdenissen hadden als doel de gereformeerde leer duidelijk uit te leggen en te versterken, zowel om eenheid te bevorderen tussen verschillende protestantse stromingen als om de leer te verdedigen. De *Synopsis* is circa zestig jaar later gepubliceerd en ontstaan in een andere context. Zij staat eerder in het licht van de overwinning van de gereformeerden in het theologische conflict dat tijdens de Synode van Dordrecht werd beslecht. De disputaties van de *Synopsis* werden gehouden in een academische setting voor theologiestudenten en het werk diende vervolgens als dogmatisch handboek. Waar Gods almacht in de *NGB* en de *HC* relatief beknopt wordt behandeld, biedt de *Synopsis* een gedetailleerdere uiteenzetting van de gereformeerde leer, inclusief Gods almacht.

Verboom stelt dat zowel de *NGB* als de *HC* gelezen moeten worden vanuit het besef dat de protestanten in de zestiende eeuw heftig vervolgd werden, waardoor velen door de constante dreiging vluchtten en samenkwamen in schuilkerken en vluchtelingengemeenten. Deze situatie heeft met name De Bres zelf ook ondervonden.²²⁰ Met gevaar voor eigen leven schreef De Bres zijn geloofsbelijdenis, waaronder artikel 13 waarin hij onder meer schrijft dat God alle vijanden in toom houdt en dat zij zonder Gods toelating geen kwaad kunnen aanrichten. Deze belijdenis bestaat daarmee niet uit goedkope woorden, maar uit diep doorleefd geloof. Zo zijn ook de woorden van de *HC* 9.26-10.28 geen goedkope theologie, maar vertolken het vertrouwen dat vijanden niets kunnen doen zonder Gods wil en dat God het kwade ten goede zal keren.²²¹

Berkhof, Muis en Van de Beek schreven hun werken in de context van de twintigste en eenentwintigste eeuw, een periode waarin het traditionele beeld van God voor veel mensen in een postmoderne wereld irrelevant is geworden. Dit heeft geleid tot nieuwe benaderingen in het bespreken van Gods almacht. Vooral na de twee wereldoorlogen is de traditionele leer van Gods almacht sterk bekritiseerd, waarbij voorstellen zijn gedaan om God niet als almachtig, maar als zwak en machteloos voor te stellen, of om te spreken over het lijden van God. Deze benadering komt vooral naar voren in het werk van Berkhof en Van de Beek, waarbij laatstgenoemde het meest ingaat op vraagstukken rond het lijden.

²²⁰ Verboom, *Kostbaar belijden*, 320-1.

²²¹ W. Verboom, *De theologie van de Heidelbergse Catechismus: Twaalf thema's, de context en de latere uitwerking* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1996), 94-5.

Van de Beek richt zich voornamelijk op theologiestudenten binnen de gereformeerde traditie. De werken van Berkhof en Muis zijn eveneens geschikt voor een academische setting, maar zij willen met hun werk vooral zowel gelovigen als niet-gelovigen bereiken, met name degenen die moeite hebben om God een plaats te geven in hun beleving van de werkelijkheid en van zichzelf, en stellen zichzelf als doel de Schrift op een begrijpelijke manier te vertolken.

Deze werken kenmerken zich door een gestructureerde en grondige uitleg van het christelijke geloof, waarbij zij kritiek op de gereformeerde traditie niet uit de weg gaan, en ook de confrontatie met andere opvattingen en stromingen niet schuwen.

4.3.2 Openbaring

In de besproken teksten over Gods almacht wordt consistent verwezen naar de Schrift als de primaire bron voor zinvol spreken over God, en om misinterpretaties van God te voorkomen. Muis beschrijft de openbaring in de Schrift zowel als grond en grens om over God te kunnen spreken. In het spreken over God is zowel het Oude als het Nieuwe Testament van belang, waarbij Van de Beek opmerkt dat het Oude Testament in het licht van het Nieuwe Testament gelezen dient te worden. Berkhof, Muis en Van de Beek wijzen op Christus als de meest unieke en concrete openbaring van God. Deze christologische benadering geeft verdere specificering aan het gebruik van Gods openbaring als bron voor het spreken over zijn almacht. Ook stellen zij dat de methode om vanuit een filosofisch godsbegrip tot een christelijke interpretatie van God te komen, ongeschikt is.

De onderzochte teksten, met uitzondering van de *HC*, stellen dat God groter is dan zijn openbaring en buiten deze openbaring om onbegrijpelijk blijft. Dat betekent dat er in God mysteries zijn die voor mensen ontoegankelijk zijn. Deze grenzen benadrukken de beperktheid van het menselijk denken ten opzichte van God en zijn eigenschappen. De *NGB* stelt dat wat God door zijn Woord heeft geopenbaard, voldoende moet zijn voor onze dienst aan Hem en zijn verheerlijking. Van de Beek plaatst de onbevattelijkheid van God zelfs centraal in zijn bespreken van zijn eigenschappen. Hoewel God onbegrijpelijk is, is er in geen van de teksten sprake van apofatische theologie, die stelt dat al onze gedachten en uitspraken over God tekortschieten en daarom ook weer ontkend moeten worden. Ondanks zijn onbegrijpelijkheid, is God toch kenbaar, en worden er in de Schrift namen en eigenschappen aan Hem toegeschreven die voortkomen uit de concrete omgang met Hem.²²²

Ten aanzien van de interpretatie van de Schrift gaat Berkhof een ander spoor dan de andere teksten. Waar in de andere teksten God op grond van de Schrift wordt beschreven als de almachtige, stelt Berkhof dat daarin niet Gods almacht, maar zijn onmacht en weerloosheid tot uitdrukking komt. Van den Brink wijst erop dat de almachtsterminologie in de Schrift op twee manieren geïnterpreteerd wordt, welke hij duidt als de minimaliserende en klassieke interpretatie.²²³

Van den Brink concludeert dat de klassieke interpretatielijn het meest recht doet aan het bijbelse getuigenis, namelijk dat God almachtig is in de zin dat Hij over alles heerst en dat zijn handelingsvermogen onbeperkt is.²²⁴ Van Genderen en Velema stellen dat Berkhofs interpretatie, waarin God zou lijden onder de vrijheid die Hij de mens heeft gegeven, geen bijbelse basis heeft. Ook stellen zij dat er evenmin enig bijbels bewijs is dat de opstand van de mens Gods afbreuk doet aan zijn almacht.²²⁵ Dit

²²² G. Van den Brink and C. Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek: Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), 118-9.

²²³ Van den Brink, "De almacht van God," 171. De minimaliserende interpretatie stelt dat het spreken over Gods almacht in de Bijbel minder prominent voorkomt dan vaak gedacht, en dat er hoogstwaarschijnlijk geen recht aan het Hebreeuwse *Shaddai* of *Sebaoth* en Griekse *Pantokrator* gedaan wordt door deze termen met almacht te vertalen. In deze interpretatielijn wordt gesteld dat de Schrift God niet zozeer als almachtig voorgesteld wordt, maar juist als beperkt in macht. In de klassieke interpretatie worden deze Hebreeuwse en Griekse termen wel als almachtig geïnterpreteerd en stelt men dat zelfs als deze termen Gods almacht niet expliciet aanduiden, de Schrift toch impliciet Gods almacht toont, zoals door zijn daden in schepping en verlossing. Zie: Idem, 171-3.

²²⁴ Idem, 174.

²²⁵ J. Van Genderen and W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Utrecht: Kok, 2013), 178.

wordt ook ondersteund door de *Synopsis*, die benadrukt dat de Schrift Gods onvermogen ontkent en Hem enkel als almachtig beschrijft.

Het theologische denkbeeld van Berkhof is verenigbaar met de kritiek die met name na de wereldoorlogen opkwam op de klassieke doctrine van Gods almacht. In zijn theologiseren schept hij ruimte voor de mens en haar opstand tegen God, het inperken van Gods almacht maakt dat Hij het kwaad ondergaat en daar onder medelijdt. Dat denken geeft enerzijds ruimte aan de vraag *Waar was U, God?* en biedt tegelijk hoop, omdat God toch de almachtige blijft en eens weer worden zal, waarbij Hij al het kwaad zal overwinnen door zijn liefde.

4.3.3 Definitie

In de *NGB* en de *HC* wordt geen definitie van Gods almacht gegeven. De *HC* stelt wel dat God zowel de wil als het vermogen heeft om de zijnen alle goeds te geven en dat Hij de macht heeft de tegenmachten te vernietigen, maar beperkt Gods macht niet tot deze aspecten. Muis licht toe dat de klassieke correlatie tussen Gods macht en wil teruggaat op de formulering van Augustinus.²²⁶ De *Synopsis* benadrukt dat Gods macht de eigenschap is waardoor de wetende en willende God kan handelen, en hoewel niet alles mogelijk is, is zijn macht de meest vrije en absolute, waardoor Hij Heer der heren en Koning der koningen genoemd wordt.²²⁷

Het duiden van Gods macht in termen als *potentia absoluta* en het onderscheiden van Gods eigenschappen onder meer in mededeelbare en onmededeelbare eigenschappen, is binnen de gereformeerde traditie bekritiseerd. Voor Calvijn vielen Gods almacht en zijn andere eigenschappen, zoals zijn wil, goedheid, wijsheid en rechtvaardigheid, samen. Hij weigerde om over Gods almacht te spreken los van zijn goddelijke wil en vond speculaties over *potentia absoluta* ongepast.²²⁸ Beker & Hasselaar merken op dat de onderscheiding tussen mededeelbare en onmededeelbare eigenschappen een praktische indeling is, maar geen absolute scheiding binnen Gods wezen inhoudt. Omdat Gods eigenschappen volledig begrepen moeten worden binnen de context van zijn openbaring, dienen ze niet als abstracte concepten te worden onderscheiden.²²⁹

Berkhof, Muis en Van de Beek benadrukken dat een ongekwificeerd begrip van almacht leidt tot de interpretatie van willekeurige, absolute macht. Muis begint zijn bespreking van Gods almacht bij Gods daden en stelt dat we zijn macht leren kennen door de machtige en wonderlijke daden die in de Bijbel worden beschreven, zoals de schepping, de uittocht uit Egypte en de opstanding van Jezus. Hij bespreekt Gods daden voordat hij ingaat op de namen en titels die in de Schrift aan God worden toegeschreven. Muis benadrukt dat het belangrijk is Gods almacht positief te kwalificeren, namelijk dat God alles kan doen wat nodig is om zijn koninkrijk van liefde en recht te verwezenlijken. In zijn definitie van Gods almacht legt Muis de nadruk op de eschatologische verwachting als het doel van Gods handelen in de schepping.²³⁰

Ook in de *HC* en bij Berkhof komt nadrukkelijk eschatologische hoop naar voren in het spreken over Gods almacht, dat God door zijn macht de geschiedenis zal leiden tot het moment waarop alle weerstand overwonnen zal zijn en de volkomenheid van Gods rijk aanbreekt, waarbij God alles zal zijn in allen. Berkhof stelt dat wanneer de Bijbel spreekt over Gods almacht, dit vooral in een eschatologische context gebeurt. In artikel 37 van de *NGB* klinkt ook een sterke eschatologische hoop door, hoewel Gods almacht daar niet expliciet wordt genoemd. Toch kan worden gesteld dat deze wordt verondersteld, wanneer gesproken wordt over het oordeel waarbij alle mensen voor God als rechter moeten verschijnen en door Hem geoordeeld zullen worden.

Van de Beek stelt dat God alleen kan doen wat overeenkomt met zijn wezen en overweegt om, ter voorkoming van misverstanden, het begrip almacht te vervangen door overmacht. Vanwege mogelijke misinterpretaties van deze term, blijft hij echter spreken over almacht en kiest ervoor deze term telkens

²²⁶ Muis, *Onze Vader*, 307.

²²⁷ Thysius, "Disputation 6," 177.

²²⁸ Van den Brink, *Almighty God*, 88-89.

²²⁹ E.J. Beker and J.M. Hasselaar, *Wegen en kruispunten in de dogmatiek: Deel 1* (Kampen: Kok, 1978), 60-1.

²³⁰ Zie §2.3.3.

opnieuw uit te leggen.²³¹ Van de Beek benadert Gods almacht vanuit zijn daden: de scheppende en reddende almacht van de Vader, de zelfopofferende liefdevolle almacht van de Zoon, en de inwinnende genadige werkingen van de Geest, die ondanks weerstand mensen tot kinderen van God maakt. Daarmee spreekt hij nadrukkelijk trinitarisch over Gods almacht, zoals ook Berkhof heeft gedaan.

Van den Brink en Van der Kooi stellen dat Karl Barth de benadering om Gods eigenschappen te begrijpen vanuit de triniteitsleer heeft ingezet en bevelen deze aan om duidelijk te maken dat God, vanuit christelijk perspectief, als de Drie-enige wordt begrepen: God de Vader van Jezus Christus in gemeenschap met de Heilige Geest.²³² Hoewel het trinitarische spreken over Gods almacht niet in elke onderzochte tekst zo duidelijk of consequent aanwezig is als bij Van de Beek en Berkhof, blijkt uit elke tekst dat Gods almacht wel trinitarisch wordt benaderd. Dit onderzoek toont aan dat ook de *HC* trinitarisch over Gods almacht spreekt, hoewel de *HC* die de indruk kan wekken dat Gods almacht alleen in de context van God de Vader en de schepping wordt besproken.²³³

Muis stelt dat om Gods macht te begrijpen, we eerst menselijke macht moeten begrijpen. Hij gebruikt deze vergelijking om te laten zien waarin Gods macht verschilt van menselijke macht. Hoewel dit een manier is om Gods macht te beschrijven, is het ook een ongelijksoortige vergelijking. Van Genderen en benadrukken dat Gods macht benadrukken dat Gods macht fundamenteel anders is dan menselijke macht, niet gradueel maar essentieel.²³⁴ Een dergelijke vergelijking kan onbedoeld leiden tot een benadering van Gods macht vanuit menselijk denken in plaats van de Bijbel.

4.3.4 Kritiek

Berkhof, Muis en Van de Beek reflecteren kritisch op de manier waarop over Gods almacht is en wordt gedacht. Hun centrale kritiek is dat een algemene godsleer, zelfs wanneer aangevuld met specifiek christelijke elementen, niet leidt tot een bijbels-theologisch begrip van Gods almacht. Ze wijzen op het gevaar van een abstract beeld van een transcendente God die willekeurig heerst. Daarom benadrukken ze dat het noodzakelijk is om bijbels-theologisch over Gods (al)macht te spreken om misinterpretaties te voorkomen.²³⁵

Zo is op de *NGB* is kritiek geuit dat het in artikel 1 en godsbeeld presenteert waarin vooral Gods transcendentie wordt benadrukt, waardoor Hij zeer abstract en onpersoonlijk lijkt. Verboom nuanceert deze kritiek door te erkennen dat dit artikel inderdaad een filosofische inslag heeft, maar hij wijst erop dat De Bres in artikel 2 direct verwijst naar de belangrijkste bron voor kennis van God: de Schrift. Hierdoor kan God duidelijker en beter gekend worden.²³⁶

Berkhof, Muis en Van de Beek bekritisieren het onderscheiden van Gods eigenschappen, omdat deze onderscheidingen filosofisch van oorsprong zijn en geen echte verschillen binnen God weerspiegelen. Muis is nog kritischer en stelt dat het formuleren van een godsbegrip in termen van eigenschappen niet alleen tot onvruchtbare abstractie leidt, maar mogelijk ook tot afgoderij, waarbij concepten over God worden verabsoluteerd ten koste van de levende relatie met God.

²³¹ Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 215-6.

²³² Van den Brink and Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 86.

²³³ Vgl. J. Hoek, *Grote God, wij loven U: Doordenken over Gods eigenschappen* (Utrecht: Boekencentrum, 2018), 103-4. *Het Apostolicum laat 'vaderschap' en 'almacht' in het bijzonder gelden voor de Vader in onderscheiding van de Zoon en de Heilige Geest. De nadere uiteenzetting van Gods almacht (zoals bijv. in de Heidelbergse Catechismus) heeft dan betrekking op schepping en voorzienigheid. [...] Toch is het van fundamentele betekenis om te beseffen dat het de drie-enige God is die wij belijden als 'almachtig'.*

²³⁴ Van Genderen and Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, 177.

²³⁵ Van den Brink en Van der Kooi erkennen dat in de traditie abstracte discussies over Gods almacht zijn gevoerd die bekritiseerd worden vanwege misinterpretaties doordat ze vaak niet beginnen bij Gods openbaring. Ondanks deze misinterpretaties stellen zij dat het benadrukken van Gods transcendentie belangrijk is geweest om te onderstrepen dat God radicaal verschilt van de schepping en van ons mensen, omdat Hij niet de beperkingen heeft die wij hebben en op volmaakte wijze beschikt over positieve eigenschappen die wij in mindere mate bezitten. Zie: Van den Brink and Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 85.

²³⁶ Verboom, *Kostbaar belijden*, 41-2.

Calvijn had ook bezwaren tegen het beschrijven van God met een lijst van eigenschappen. Om populaire misvattingen en onjuiste filosofische ideeën tegen te gaan, benoemde hij drie eigenschappen van God: zijn oneindigheid, geestelijkheid en eenheid. Hij is oneindig en kan niet worden beperkt tot menselijk begrip. Hij is geestelijk, waardoor er niet op aardse wijze over Hem kan worden gedacht. Hij openbaart zich als één wezen dat bestaat in drie onderscheiden personen (Inst. I,13.1-2).²³⁷

Desondanks bespreken Berkhof, Muis en Van de Beek wel eigenschappen van God. Berkhof behandelt Gods almacht, onder meer om de traditionele opvattingen over almacht te corrigeren. Muis bespreekt Gods almacht vanwege de prominente plaats die deze in het *Onze Vader* heeft gekregen, terwijl Van de Beek dit doet vanwege de centrale rol van Gods almacht in het *Apostolicum*. Deze benadering van Muis en Van de Beek lijkt op die van de *HC*, die Gods almacht voornamelijk bespreekt in de context van het *Apostolicum* en het *Onze Vader*.

De kritiek van Berkhof, Muis en Van de Beek richt zich niet alleen op het onderscheiden van eigenschappen, maar ook op het idee dat Gods almacht betekent dat God alles kan, als een abstracte macht die losstaat van zijn wil en wezen. Zij benadrukken dat Gods almacht moet worden gekwalificeerd, waarbij de Schrift de basis en de grens vormt.²³⁸ Zowel de *NGB*, de *Synopsis* als Muis stellen dat de Schrift niet alleen het fundament biedt om over God te spreken, maar ook een grens aangeeft die niet mag worden overschreden.

Berkhof uit ook kritiek op het idee van een onmachtige God. Hij stelt dat een puur onmachtige God geen God zou zijn. Berkhof waarschuwt tevens voor het spreken over het lijden van God: hoewel Jezus heeft geleden en gekruisigd is, is God zelf niet gekruisigd. Hiermee bekritiseert hij de ideeën die sinds de gevangenschapsbrieven van Bonhoeffer zijn ontstaan, namelijk dat God in de wereld zwak en machteloos is, evenals het spreken over Gods lijden zoals in Kitamori's *Theology of the pain of God*.²³⁹ Berkhof spreekt zelf over Gods weerloze overmacht en stelt dat als we alleen zouden letten op zijn weerloosheid, we bijna zouden kunnen spreken van onmacht.

Ook Van Ruler erkent dat er enige waarheid zit in het idee dat Gods almacht ook onmacht omvat, aangezien Gods almacht zichtbaar wordt doordat Hij in zijn Zoon tot in de uiterste machteloze verlorenheid kan gaan. Van Ruler benadrukt echter dat het kruis niet alleen onmacht is, maar ook de almacht van de verzoening. Hij wijst erop dat Christus door de dood heen is gekomen tot een echte, fysieke opstanding, en dat zijn opstanding zelfs belangrijker is dan het kruisoffer. Maar anders dan Berkhof beschouwt Van Ruler God als de Almachtige, die de wereld in het aanzijn heeft geroepen en haar draagt. Hij stelt dat geen belemmering voor God te groot is om zijn doel te bereiken, namelijk om zijn geschapen werkelijkheid te maken tot het rijk van zijn heerlijkheid. God is volgens Van Ruler tegen alle weerstand opgewassen die Hij op zijn weg in de werkelijkheid ontmoet.²⁴⁰

Berkhof beschrijft Gods macht als de overmacht van heilige liefde. Van de Beek overweegt ook de term overmacht te gebruiken, in die zin dat niemand de uitvoering van Gods wil kan tegenhouden, maar vermijdt deze term vanwege mogelijke associaties met geweld. Muis benadrukt dat Gods overwinningsmacht zowel uit liefdevolle als rechtvaardige daden bestaat, en dat Hij mensen die zijn liefde blijven weerstaan kan dwingen tot overgave om zo zijn koninkrijk van vrede en gerechtigheid te realiseren. Muis voegt eraan toe dat God zelfs in zijn rechtvaardige daden liefdevol is.

De voorkeur van deze hedendaagse theologen om Gods macht eerder met liefde dan met geweld te verbinden, is begrijpelijk in een tijd waarin macht kritisch wordt bekeken vanwege toenemend bewustzijn van machtsmisbruik en geweld. De klassieke teksten beschrijven Gods macht echter niet voornamelijk of uitsluitend als liefdevol, zoals onder meer blijkt uit *HC* zondag 48 en *NGB* artikel 37. Deze

²³⁷ J. Calvijn, *Institutie: of onderwijzing in de christelijke godsdienst*, trans. A. Sizoo (Zoetermeer: Meinema, 2004), 97-9.

²³⁸ Zie §4.3.3.

²³⁹ Berkhof, *Christelijk geloof*, 142.

²⁴⁰ Van Ruler, *Ik geloof*, 28-30.

teksten spreken over een geestelijke strijd die gaande is, dat God deze strijd zal beslechten, zijn vijanden zal oordelen en straffen. Deze opvattingen zijn gebaseerd op de Schrift en sluiten aan bij middeleeuwse voorstellingen van de wederkomst en het oordeel. Zoals gezegd krijgen deze teksten een bijzondere lading in het licht van de vervolgingen die protestanten in de zestiende eeuw ondergingen.²⁴¹

4.3.5 Vertolking

In de klassieke teksten wordt Gods almacht nauw in verband gebracht met de schepping. De schepping is Gods werk waar bij uitstek zijn almacht uit blijkt. Hier wordt een doxologisch motief aan verbonden, namelijk dat mensen door het zien en erkennen van Gods macht in de schepping komen tot de verheerlijking van God. Ook wordt gesteld dat God nog altijd actief betrokken is op zijn schepping en dat Hij haar onderhoudt en regeert. Zijn onderhouding geldt niet alleen voor het grote wereldgebeuren, maar ook voor de kleinste dingen: geen haar kan van ons hoofd vallen zonder zijn wil (*NGB*) en zonder zijn wil kan niemand zich verroeren (*HC*).

Deze leer van de voorzienigheid heeft als doel om de gelovigen troost te bieden en aan te sporen om God te vertrouwen en zich over te geven aan zijn vaderlijke zorg. De *Synopsis* benadrukt dat de Vader bijzondere zorg heeft voor de zijnen en dat Hij in alles voor hen voorziet. Tegenspoed moet de gelovigen aanzetten tot het belijden van hun zonden, terwijl voorspoed moet leiden tot het verheerlijken van Gods naam. Troost is ook te vinden in de *NGB* waar De Bres in artikel 13 stelt dat God de duivelen en alle vijanden in toom houdt; een gedachte die troostend was voor hen die om het geloof werden vervolgd.

Zoals al bleek in de voorgaande paragrafen, speelt in zowel de klassieke als hedendaagse teksten een eschatologisch perspectief een belangrijke rol in het spreken over Gods almacht. Namelijk dat God deze geschapen werkelijkheid leidt naar een toekomst waarin Hij alle tegenstand zal overwinnen en zijn koninkrijk zal vestigen. Muis benadrukt dat dit perspectief hoopvol is voor mensen die verlangen naar het komende koninkrijk van God, hetwelk gekenmerkt zal worden door liefde en recht.

Daarnaast koppelen Berkhof en Van de Beek ook een soteriologisch perspectief aan Gods almacht. Berkhof stelt dat God de mens vrijheid en ruimte geeft, maar hen niet loslaat ondanks hun opstand tegen Hem. Ondanks hun ontrouw blijft God trouw en heeft Hij aan het kruis verzoening tot stand gebracht. En door de kracht van de Geest neemt Hij, door de kracht van vergeving en vernieuwing, tegenstanders aan als zijn kinderen. Van de Beek volgt een soortgelijke gedachtegang en stelt dat de onweerstaanbare aanraking van Gods Geest door de prediking heen mensen tot verandering brengt en doet belijden dat God almachtig is.²⁴²

In de hedendaagse teksten wordt Gods almacht ook nadrukkelijk besproken in relatie tot het kwaad en het lijden in de wereld. Berkhof benadrukt Gods weerloosheid, dat Hij de mens zijn gang laat gaan met alle gevolgen van dien. God is het lijden niet uit de weg gegaan, maar accepteerde het kruis waar de opstandige mens over Hem zegeviert. In het lijden van Christus heeft God medegeleden. Muis beschouwt de oorsprong van het kwaad als ondoorgrondelijk, evenals hoe Gods handelen zich daartoe verhoudt, maar benadrukt dat God tegen het kwaad strijdt en het uiteindelijk zal overwinnen. Van de Beek stelt dat God in de Gekruisigde nabij is in de ellende van de wereld en door zijn Geest aanwezig is in mensen die lijden. Hij stelt dat degenen die deel uitmaken van Gods koninkrijk geroepen zijn om het kruis achter Jezus aan te dragen, zodat ze ook met Hem verheerlijkt worden.

In de discussie over Gods almacht komt ook de vraag naar voren hoe kwaad en lijden in de wereld is ontstaan en hoe dat zich verhoudt tot een almachtige God.

Berkhof stelt dat er een tragisch element in de wereld is: ze is onvolmaakt en onvoltooid, en er is veel leed dat deel uitmaakt van Gods goede schepping. In de toekomstige herschepping zal het lijden worden uitgebannen, wat aanspoort om lijden te accepteren wanneer dat nodig is en er waar mogelijk tegen te

²⁴¹ Verboom, *Kostbaar belijden*, 316-21. Vgl. Verboom, *De theologie van de Heidelbergse Catechismus*, 198,202.

²⁴² Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 221.

strijden. Berkhof kan geen verklaring geven voor het kwaad en lijden, maar concludeert dat God wil dat zijn schepping een geschiedenis van weerstand, lijden en strijd doormaakt om uiteindelijk tot herschepping te komen.²⁴³ In deze wordende wereld heeft God de mensheid doen ontstaan als bedreigde en uitgedaagde schepselen die de verkeerde weg zijn ingeslagen in een levensgevaarlijke opstand tegen God. Dat God toch met de mensheid doorgaat, bewijst dat zijn liefde uiteindelijk over ons falen zal triomferen.²⁴⁴ Hierdoor leren we God kennen als degene die mensen aanvaardt, onder hun tegenstand lijdt, met hen strijdt en hen weet te vernieuwen tot vrijwillige gehoorzaamheid. Gods handelen en onderhouding zorgen ervoor dat de wereld, die voortdurend op de rand van een vulkaan balanceert, niet daarin valt, maar wordt weggetrokken door de sterke hand van Gods heilige liefde.²⁴⁵

Muis merkt op dat de vraag naar de oorsprong van het kwaad niet beantwoord kan worden op basis van Gods zelfopenbaring, omdat deze geen afdoend antwoord biedt. Hoewel de vraag naar het kwaad in de Schrift voorkomt, blijft het gepast om over God te zwijgen vanwege de kloof tussen wat we weten uit Gods openbaring en de ervaring van kwaad in de wereld. Dit zwijgen is volgens Muis een essentieel onderdeel van het christelijke spreken over God.²⁴⁶ Naast de vraag naar de oorsprong van het kwaad, rijst ook de vraag waarom God het kwaad niet verhindert. Hier geeft de Schrift geen bevredigend antwoord op en menselijke antwoorden riskeren het ontkennen van Gods goedheid of het bagatelliseren van het kwaad. Muis benadrukt dat christelijk geloof inhoudt vertrouwen te hebben in God zonder deze vragen te kunnen of willen beantwoorden.²⁴⁷ Ook stelt hij dat het kwaad Gods tegenstander is, die Hij veroordeelt, bestraft en bestrijdt. God richt zich eerst op de macht van het kwaad en vervolgens op de mensen die kwaad doen, om hen te bevrijden van het kwaad dat hen heeft overmeesterd en waaraan zij hebben toegegeven.²⁴⁸ De oorsprong van het kwaad blijft een raadsel en staat haaks op de goede bedoelingen van de schepper. We kunnen alleen bidden om bevrijding van het kwaad en daarnaar leven.²⁴⁹

Van de Beek stelt dat het klassieke antwoord op de vraag naar lijden in de wereld verband houdt met zonde en zondes Schuld. Hoewel er enige waarheid in zit, omdat zonde veel lijden veroorzaakt, is dit niet het volledige verhaal. Er is namelijk geen directe correlatie tussen moreel kwaad en lijden, zoals blijkt doordat Jezus, de meest rechtvaardige, leed.²⁵⁰ De bijbelschrijvers waren ervan overtuigd dat niets buiten Gods wil gebeurt, wat hen juist de waaromvraag deed stellen. Als lijden alleen door zonde veroorzaakt werd, was deze vraag niet nodig. Centraal in deze vragen staat Jezus' waaromvraag aan het kruis, een vraag die onbeantwoord blijft, en daarmee het mysterie van de drie-enige God benadrukt. Christenen blijven deze vraag stellen in hun gemeenschap met Christus, wat een diepste vorm van geloof en overgave aan God is: roepen naar *Mijn God*, zelfs zonder antwoord. In Jezus, die de waaromvraag stelt, en de zwiigende Vader, herkennen we de God van de psalmen en van degenen die lijden, zoals de Joden in Auschwitz en de hulpeloos stervenden. Job kreeg op zijn waaromvraag te horen dat hij als kleine mens niet moet denken God ter verantwoording te kunnen roepen.²⁵¹ Hoewel God Jezus' waaromvraag niet beantwoordde, gaf Hij wel een antwoord door Jezus op te wekken. Deze opstanding betekent redding voor de wereld en is geen relativisering van het lijden, want Jezus is opgestaan aan de andere kant van de dood. In de wereld blijft Hij aanwezig als de gekruisigde, in de hemel als de verheerlijkte gekruisigde.²⁵²

Hoewel er geen verklaring kan worden gegeven voor het bestaan van kwaad en lijden, bespreken Berkhof en Van de Beek hoe God zich verhoudt tot mensen en degenen die lijden en benadrukken Gods solidariteit met menselijk lijden. Berkhof stelt dat de schepping op weg is naar herschepping, dat God falende mensen aanvaardt en dat Hij door zijn liefdevolle almacht mensen overtuigt en inwint door zijn Geest. Van de Beek daarentegen ziet geen hoop op verbetering van deze wereld, maar

²⁴³ Berkhof, *Christelijk geloof*, 171.

²⁴⁴ Idem, 207.

²⁴⁵ Idem, 214-5.

²⁴⁶ Idem, 125-6.

²⁴⁷ Idem, 195.

²⁴⁸ Idem, 326-7.

²⁴⁹ Idem, 384.

²⁵⁰ Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 289-90.

²⁵¹ Idem, 289-90.

²⁵² Idem, 296-7.

benadrukt dat God nabij is in het lijden, dat Christus zich op de donkerste plekken van de wereld bevindt. Hij citeert Pascal, die zegt dat Christus tot het einde der tijden in doodsnood zal zijn, en stelt dat Hij zó onder ons is.²⁵³

Een andere kijk op het kwaad treffen we aan in de *Synopsis*, waarin wordt gesteld dat God niet de veroorzaker van het kwaad is, maar dat Hij het kwaad wel toelaat in zijn schepping met oog op een hoger doel. Deze denkwijze is ook te vinden in *HC* 9.26, waarin het vertrouwen wordt uitgesproken dat dat God het kwaad dat Hij toelaat ten goede zal doen keren. Van den Brink waarschuwt echter tegen deze manier van denken, omdat het kan impliceren dat verzet tegen lijden het hogere doel zou kunnen tegenwerken en dat daardoor het in stand houden van het kwaad een betere optie zou zijn, zelfs voor de slachtoffers ervan.²⁵⁴

In hun bespreking van Gods solidariteit met de mensheid en de lijdenden, benadrukken Berkhof en Van de Beek Gods condescendentie. Berkhof doet dit om de eenzijdige focus op Gods transcendentie in de traditionele theologie te corrigeren. Bovendien sluit deze benadering beter aan bij de postmoderne mens, voor wie God steeds minder relevant lijkt te zijn en de vraag naar het lijden een existentiële vraag is geworden. Van de Beek benadrukt echter ook dat het evangelie van Jezus Christus, de gekruisigde God die aanwezig is in het lijden, voor velen een ergernis en dwaasheid is.²⁵⁵

Ook Muis wil aansluiten bij mensen die moeite hebben om God een relevante plaats toe te kennen of niet-gelovig zijn. In vergelijking met Berkhof en Van de Beek legt hij meer nadruk op het transcendente aspect van Gods macht. Hij stelt dat God de geschiedenis leidt naar zijn koninkrijk van recht en liefde. Door het verschil tussen menselijke macht en Gods macht te benadrukken, onderstreept Muis dat Gods macht groter en allesomvattender is en dat Hij het ultieme gezag heeft. Die macht is een eigenschap waarop mensen hun hoop kunnen vestigen.

Wat betreft het kwaad, stelt Muis dat de oorsprong van het kwaad en Gods verhouding daartoe ondoorgroendelijk zijn. Hij stelt in de epiloog op zijn werk dat het kwaad zoveel macht heeft, dat er door mensen twee dingen tegen gedaan kunnen worden: het gebed *Verlos ons van de boze* bidden en daarvoor leven.²⁵⁶ In het licht van de *HC* komt dat dun over, omdat *HC* 52.127 bij de bespreking van dat gebed aangeeft dat men bidt om de kracht van Gods Geest, zodat men door zijn kracht krachtig weerstand kan bieden tegen het kwaad en de boze, met als doel deze strijd uiteindelijk volledig te overwinnen.

4.4 Conclusie

Met behulp van vijf categorieën heb ik de opvattingen van Berkhof, Muis en Van de Beek willen vergelijken met die in de drie klassieke gereformeerde geschriften, de *NGB*, de *HC* en de *Synopsis*. Hoewel de context waarin deze teksten zijn geschreven sterk kan verschillen, is een vergelijking mogelijk gebleken. Onder meer doordat de auteurs hun opvattingen over Gods almacht baseren op dezelfde bron: de openbaring van God in de Schrift. Het helpt ook dat hedendaagse theologen voortbouwen op de gereformeerde traditie en zich daar kritisch mee verhouden. Ondanks de verschillen in de vertolking van het evangelie in hun spreken over Gods almacht, komt in alle teksten ten aanzien van Gods macht een eschatologische hoop tot uitdrukking, dat Hij zowel het leven van mensen als de geschiedenis leidt tot verheerlijking.

Daarnaast is duidelijk geworden dat de drie klassieke geschriften het geloof verwoorden in een God die als almachtige Schepper van hemel en aarde zijn schepping nog altijd regeert en onderhoudt, en bijzondere zorg toont voor de zijnen. Hij bewaart en beschermt zijn kerk tegen aanvallen van buitenaf en leidt haar naar een toekomst waarin zijn koninkrijk volkomen zal zijn en waarin alle gelovigen zullen participeren, ook degenen die gestorven zijn, omdat zij door Gods kracht zullen worden opgewekt ten

²⁵³ Idem, 369-71.

²⁵⁴ Van den Brink, "De almacht van God," 181.

²⁵⁵ Van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader*, 295.

²⁵⁶ Muis, *Onze Vader*, 384.

leven. De hedendaagse verwoordingen van het geloof in een almachtige God richten zich minder op de voorzienigheidsleer, waarschijnlijk als gevolg van de scherpe kritiek hierop sinds de twee wereldoorlogen. Zij richten zich nadrukkelijk op de vraag naar de verhouding tussen het kwaad en lijden in de wereld enerzijds en Gods almacht anderzijds.

In de conclusie in hoofdstuk 5 zal ik de bevindingen van dit hoofdstuk nader bij elkaar brengen en de onderzoeksvraag van deze thesis te beantwoorden.

5 Conclusie

*Hoe verhouden de beschrijvingen van Gods almacht
door de hedendaagse gereformeerde theologen H. Berkhof, J. Muis en A. van de Beek
zich tot die in klassieke gereformeerde bronnen,
namelijk de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus
en de Synopsis Purioris Theologiae?*

5.1 Inleiding

Het christelijk denken over God is een voortdurende poging om de God van de Bijbel te begrijpen en te vertalen naar de huidige tijd, taal en cultuur.²⁵⁷ Ook binnen de gereformeerde traditie is het denken over God door de eeuwen heen veranderd. Door dit onderzoek heb ik de veranderingen in het denken over Gods almacht inzichtelijk willen maken, aan de hand van een vergelijking en analyse van drie hedendaagse en drie klassieke teksten uit de gereformeerde traditie.

In hoofdstukken 2 en 3 heb ik de teksten onderzocht in hun opvattingen over God en zijn almacht, zodat de onderlinge verschillen en overeenkomsten in hoofdstuk 4 theologisch geanalyseerd konden worden. In dit hoofdstuk kom ik tot een conclusie en de beantwoording van de onderzoeksvraag. De conclusie geef ik vorm vanuit het perspectief van continuïteit en verandering. Tot slot evalueer ik het onderzoek en doe ik suggesties voor vervolgonderzoek.

5.2 Conclusies

5.2.1 Continuïteit

In de gereformeerde traditie wordt aangenomen dat kennis van God mogelijk is omdat Hij zichzelf heeft geopenbaard. Deze openbaring vinden we in het Woord van God, met het besef dat zijn openbaring groter is dan de Schrift en dat God meer is dan zijn openbaring. Het mysterie in God en de kennis van God leidt tot het inzicht dat Hij onbevattelijk is. Onze kennis van God zal daarom nooit een volledig begrip of een laatste woord over Hem kunnen geven. Daarom benadrukken de onderzochte teksten het respecteren van de grenzen van Gods openbaring en het mysterie van God.

De gereformeerde traditie heeft een kritische houding ten opzichte van de godsleer. Er is een ambivalente houding ten opzichte van het onderscheiden van verschillende eigenschappen, omdat deze niet gebaseerd zijn op echte onderscheidingen in God; de Schrift legt juist de nadruk op de eenheid van God. Toch wordt er gesproken over verschillende eigenschappen, omdat deze in de Schrift voorkomen en om misinterpretaties te voorkomen. Er wordt ook kritisch nagedacht over de theologische traditie waarin onder invloed van filosofische denkbeelden een abstracte godsleer werd ontwikkeld die vooral Gods transcendentie benadrukte, waardoor Hij als een verre, vreemde God werd gezien. Het begrip van Gods almacht moet echter bijbels-theologisch worden begrepen, waarbij zowel zijn transcendentie als zijn condescendentie tot uitdrukking komen.

Om op een bijbels-theologisch verantwoorde manier over Gods almacht te spreken, moet de Schrift als basis en als grens dienen. Ook dient het begrip almacht gekwalificeerd te worden, omdat een absoluut almachtsbegrip niet in overeenstemming is met het getuigenis van de Schrift. Om christelijk over Gods almacht te spreken, wordt deze vanuit een trinitarisch perspectief begrepen en uitgelegd. Daardoorheen komt zowel Gods transcendentie als condescendentie tot uitdrukking, omdat de heilige God zich in Christus en door de Geest tot mensen wendt.

In de Schrift en de gereformeerde theologie wordt kennis van God niet primair als cognitieve kennis gezien, maar als geloofskennis. Daarom is het belangrijk hoe Gods almacht wordt geïnterpreteerd en vertolkt. In de geloofsbelijdenissen wordt het relationele aspect van en tot Gods almacht benadrukt, zoals tot uitdrukking komt Gods zorg voor mensen en in het vertrouwen van mensen op Hem. Ook in de hedendaagse teksten blijkt dat geloof en vertrouwen in Gods almacht troost en hoop bieden. Troost

²⁵⁷ Muis, *Onze Vader*, 14.

voor degenen die lijden, omdat God als een Vader zorgt en nabij is in het lijden. De hoop heeft vooral een eschatologisch karakter, waarin God de geschiedenis leidt naar de komst van zijn koninkrijk van liefde en gerechtigheid, waarin al het kwaad overwonnen zal zijn.

5.2.2 Verandering

Uit de klassieke geschriften blijkt dat Gods almacht als een fundamentele eigenschap van God werd beschouwd. Gods almacht houdt nauw verband met zijn wil en handelen in de schepping en wordt uitgewerkt in de leer van de voorzienigheid. In de hedendaagse theologie is de vanzelfsprekendheid dat God almachtig is afgenomen. Gods almacht moet nauwkeurig worden uitgelegd en gearticuleerd, inclusief wat Gods almacht niet inhoudt. Ook wordt duidelijk dat er in de hedendaagse teksten een bandbreedte bestaat in de interpretatie van Gods almacht, variërend van een klassieke tot een minimaliserende interpretatie, waarin God respectievelijk als volledig almachtig of als beperkt almachtig wordt beschouwd. Deze tweede interpretatielijn is beïnvloed door moderne exegetische en hermeneutische ontwikkelingen. Met zijn benadering om Gods almacht te beschrijven als weerloze overmacht wijkt Berkhof af van de klassieke gereformeerde interpretatie van Gods almacht. Van de Beek toont aan dat het niet nodig is om God minder dan almachtig te noemen om zijn condescendentie te benadrukken. Hij stelt dat het kruis van Christus niet een teken van Gods weerloosheid is, maar van zijn almachtige liefde om mensen te redden uit hun verlorenheid, en dat de gekruisigde de almachtige is.

In zowel klassieke als hedendaagse teksten wordt Gods almacht geïnterpreteerd als die van een drie-enige God. In de hedendaagse teksten is er echter een verschuiving naar een sterkere christologische focus, waarbij Christus' kruis en opstanding een centrale rol spelen in het spreken over Gods almacht. Deze christologische focus benadrukt Gods condescendentie en laat zien hoe God zich verhoudt tot het lijden in de wereld, namelijk door in Christus solidair te zijn met degenen die lijden. Hierdoor krijgt het idee dat God het lijden in de schepping toelaat of dat het lijden een hoger doel dient, minder nadruk of raakt uit beeld. Ook met betrekking tot de eschatologische hoop wordt in de hedendaagse teksten sterker de nadruk gelegd op Gods solidariteit. Dit komt tot uiting in de nadruk op Gods liefdevolle daden, die uiteindelijk alle weerstand zullen overwinnen en zijn koninkrijk zullen realiseren.

5.2.3 Theological retrieval

Uit de klassieke geschriften blijkt dat men in de gereformeerde traditie geen moeite had met het idee dat God zowel goed als kwaad toeschikt, waardoor mensen voorspoed en tegenspoed ervaren. Ze vertrouwden de leiding over de wereld en hun persoonlijke leven toe aan God, en dit vertrouwen gaf hen de zekerheid dat, hoe onbegrijpelijk Gods wil ook kon zijn, het uiteindelijk de beste weg zou zijn. Dit was geen eenvoudige, goedkope theologie, maar een doorleefd geloofsvertrouwen dat mensen daadwerkelijk troost en vertrouwen gaf. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het leven van De Bres zelf, die gevolgen ondervond van geloofsvervolging en daardoor geconfronteerd werd met zwaar lijden. Uit één van de laatste brieven die hij voor zijn terechtstelling schreef, blijkt het vertrouwen dat hij in Gods leiding en macht had:

Bedenk [...] dat ik niet door een bloot toeval mijn vijanden in handen gevallen ben, maar door de Voorzienigheid van mijn God, die alle dingen, zowel grote als kleine, leidt en bestuurt, gelijk wij dit zien uit hetgene Jezus Christus ons zegt: "Vreest niet! uw haren zijn geteld. [...] Hij die tot mij gezegd heeft: "Heb goede moed, ik heb de wereld overwonnen", maakt mij overwinnaar, en reeds zie ik de Heere de Satan onder mijn voeten verbrijzelen, en gevoel ik "de kracht van God die in mijn zwakheid volbracht wordt."²⁵⁸

Ook vandaag de dag kan dit vertrouwen in God en zijn handelen nog steeds een grote zegen zijn voor mensen, met name ook voor hen die lijden. De gereformeerde traditie biedt rijke teksten aan die

²⁵⁸ G. de Bres, "Guido de Bres aan zijn vrouw," in *Enige brieven: kort vóór het ondergaan van de marteldood uit de gevangenis aan zijn huisvrouw en moeder door hem geschreven* (Middelburg: Gihonbron, 2004), 10-1, downloaded June 19, 2024, <https://theologienet.nl/bestanden/bres-de-guido.pdf>.

mensen grond onder de voeten geven als het van lijden naar heerlijkheid gaat, als er onderweg op Gods liefdevolle zorg als trouwe Vader wordt vertrouwd.

In de bespreking van Gods almacht komt ook de eschatologie aan bod. In de klassieke gereformeerde geschriften wordt in dit kader nadrukkelijk gesproken over God die zijn macht gebruikt om zijn vijanden en alle tegenstand te overwinnen en rechtvaardig te oordelen, terwijl in de onderzochte hedendaagse bronnen meer nadruk ligt op Gods liefde en solidariteit met mensen. Deze verschuiving kan worden verklaard door de postmoderne en seculiere context, waarin het erkennen van God al ingewikkeld is, laat staan van een God die zijn macht ook tegen mensen kan gebruiken. Toch toont de Schrift niet alleen een God die solidair is met mensen, maar ook een God die zal oordelen en rechtdoen. Ten aanzien van de eschatologische verwachting wordt zowel heil als onheil aangekondigd, zowel in het Oude als Nieuwe Testament.²⁵⁹ Christus zal komen om een einde te maken aan alle tegenstand, om alle boze machten uit te schakelen. Ook heeft Hij de macht om te oordelen en zal Hij ieder vergelden.²⁶⁰ Dit perspectief, dat sterker tot uitdrukking komt in de klassieke gereformeerde geschriften dan in de hedendaagse, sluit minder goed aan bij het denken van een postmoderne seculiere tijdgenoot, maar doet wel recht aan het verstaan van de Schrift binnen de gereformeerde traditie.

5.3 Beantwoorden onderzoeksvraag

Dit onderzoek naar de opvattingen van de hedendaagse gereformeerde theologen Berkhof, Muis, en Van de Beek ten aanzien van Gods almacht, in vergelijking met de klassieke gereformeerde teksten, de *NGB*, de *HC*, en de *Synopsis*, toont een dynamiek van continuïteit en verandering binnen de gereformeerde traditie. De gereformeerde theologie blijft zich baseren op de Schrift als de primaire bron voor kennis van God, wat ook het mysterie en de onbegrijpelijkheid van God met zich meebrengt en zorgt voor blijvend ontzag en terughoudendheid in het spreken over Gods almacht. De gereformeerde theologie is voorzichtig in haar uitleg van Gods almacht om abstracte concepten en misinterpretaties te vermijden, en kwalificeert Gods almacht in samenhang met zijn andere eigenschappen, zoals zijn wil en goedheid. Het benadrukken van een bijbels-theologisch gefundeerd begrip van Gods almacht, zoals verwoord door zowel klassieke als hedendaagse theologen, helpt een evenwicht te bewaren tussen Gods transcendentie en zijn condescendentie. De trinitarische benadering van Gods eigenschappen en almacht blijft een fundamenteel kenmerk van zowel de klassieke als de hedendaagse gereformeerde theologie.

Exegetische en hermeneutische ontwikkelingen hebben ook invloed op de gereformeerde theologie. Berkhofs minimaliserende interpretatie, bijvoorbeeld, heeft nieuwe inzichten en nuances toegevoegd aan het begrip van Gods almacht. Een minimaliserende interpretatie doet echter niet voldoende recht aan de Schrift en haar verstaan binnen de gereformeerde traditie. Deze verschuivingen weerspiegelen een dynamische interactie tussen traditie en moderne contexten, waarbij theologen zich verhouden tot hedendaagse culturele, filosofische en theologische uitdagingen. Een belangrijke en waardevolle verandering is de verschuiving naar een christologische focus, waarbij de nadruk ligt op Gods zelfopenbaring in Christus, en de cruciale rol van Christus' kruis en opstanding als bevestiging van Gods almacht. Dit brengt een diepere dimensie van Gods liefde en betrokkenheid met de schepping naar voren. Deze ontwikkeling heeft geleid tot een meer relationele en participerende visie op Gods almacht, waarin Gods solidariteit met lijdende mensen en de eschatologische hoop op de komst van Zijn koninkrijk centraal staan.

Het vertrouwen in Gods almacht biedt zowel troost als hoop, een constante in de gereformeerde traditie. Het doorleefde vertrouwen dat God, ondanks het lijden en kwaad in de wereld, zijn schepping leidt naar een uiteindelijke herschepping, blijft een bron van kracht voor gelovigen. Deze hoop op eschatologische vervulling, waarin God alles en in allen zal zijn, vormt een brug tussen de klassieke en hedendaagse theologische opvattingen.

²⁵⁹ Van Genderen and Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, 739-40.

²⁶⁰ Idem, 774.

5.4 Evaluatie

Dit onderzoek is van waarde voor het theologisch denken over Gods almacht, vooral binnen de gereformeerde theologie. In mijn studie heb ik hedendaagse interpretaties van Gods almacht vergeleken met opvattingen uit klassieke gereformeerde teksten. De gekozen klassieke bronnen, met name de *NGB* en de *HC* als gereformeerde belijdenisgeschriften, zijn van grote waarde binnen de gereformeerde traditie. De auteurs van de hedendaagse teksten zijn gerenommeerde theologen, waaronder Berkhof, wiens werk *Christelijk geloof* invloedrijk was en is. Deze vergelijking leverde voor mij persoonlijk nieuwe inzichten op in het spreken over God en zijn almacht, en ik hoop hiermee ook bijgedragen te hebben aan nieuwe inzichten binnen de gereformeerde theologie.

Tijdens het onderzoek was het belangrijk om de focus op Gods almacht te houden, aangezien verschillende gerelateerde thema's, zoals Gods openbaring, Gods voorzienigheid en de vraag naar het kwaad en lijden, steeds opnieuw aan bod kwamen. Hoewel mijn focus lag op Gods almacht, kregen deze thema's ook aandacht vanwege hun nauwe verband met Gods almacht. Naast het gevaar om het onderzoek te verbreden, was het een uitdaging om binnen de kaders van het onderzoek vanuit zes bronnen de theologische opvattingen te weergeven, te vergelijken en te analyseren. Achteraf gezien zou ik vier bronnen hebben onderzocht en vergeleken, wat meer gelegenheid tot diepgang zou hebben geboden, hoewel dat ten koste zou kunnen gaan van het zicht op de breedte.

De keuze van teksten was ook van belang. De klassieke teksten lagen qua opvattingen dicht bij elkaar, terwijl er in de hedendaagse teksten meer variatie was. Muis sluit in zijn denken meer aan bij de klassieke gereformeerde traditie, terwijl Berkhof en Van de Beek, met name door hun eigen nadruk en uitleg van Gods almacht, andere perspectieven inbrachten. Dit maakt het onderzoek interessant, ook vanwege hun kritische benadering van de klassieke godsleer. Als ik andere bronnen uit de gereformeerde traditie had gekozen, zoals de *Gereformeerde Dogmatiek* van Bavinck of de *Beknopte gereformeerde dogmatiek* van Van Genderen en Velema, zouden de interpretaties van Gods almacht tussen de hedendaagse en klassieke teksten dichter bij elkaar hebben gelegen.

Voor vervolgonderzoek stel ik drie onderwerpen voor. Ten eerste wil ik een kwalitatief onderzoek voorstellen onder gereformeerde protestanten over hun opvattingen over Gods almacht, ook in het licht van hedendaagse vraagstukken. Ik denk dat dit onderzoek waardevol is om zo inzicht te krijgen in hoe er vandaag de dag door gereformeerde protestanten wordt gedacht over en geleefd vanuit het geloof dat God almachtig is. Ten tweede zou een dialoog tussen verschillende tradities over het denken over Gods almacht, bijvoorbeeld tussen een liberale en gereformeerde theologie, interessant zijn. Ten derde een onderzoek naar de kommakwestie in de eerste geloofsuitspraak van het *Apostolicum*, zoals dit aan bod kwam in dit onderzoek naar de *HC*, en de theologische implicaties daarvan. Dat onderzoek zou bijvoorbeeld kunnen plaatsvinden op basis van gereformeerde catechismusverklaringen.

Mijn positie als theoloog binnen de gereformeerde traditie heeft invloed gehad op dit onderzoek. Mijn waardering voor deze traditie zorgde voor een positief-kritische benadering. Door de opzet van het onderzoek, waarbij vooral de verschillende stemmen uit de gereformeerde traditie centraal stonden, kwam mijn eigen perspectief minder naar voren. Dit heeft echter geen nadelige invloed gehad op het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Tot slot, een perspectief van Paulus:

*Nu immers kijken wij door middel van een spiegel in een raadsel,
maar dan zullen wij zien van aangezicht tot aangezicht.*

*Nu ken ik ten dele,
maar dan zal ik kennen,
zoals ik zelf gekend ben.*

- 1 Korinthe 13:12, HSV-

6 Literatuurlijst

- Baars, A. "In God geloven en Hem beleven: Over artikel 1, 8 en 9 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis." In *Geloofstaal trekt haar spoor: 450 jaar Nederlandse Geloofsbelijdenis*, edited by F. van der Pol, 127-38. Utrecht: Kok, 2012.
- Baars, A. and Groothedde, A. *Belijden in zeventiende eeuw: Harmonie van zeven protestantse belijdenisgeschriften*. Apeldoorn: De Banier, 2013.
- Bakhuizen van den Brink, J.N. *De Nederlandse belijdenisgeschriften: in authentieke teksten, met inleiding en tekstvergelijkingen*. Amsterdam: Ton Bolland, 1976.
- Bavinck, H. "Voorrede dr. H. Bavinck." In *Synopsis: of overzicht van de zuiverste theologie*. Translated by D. van Dijk, 7-11. Enschede: Boersma, 1975.
- Beek, A. van de. *Mijn Vader, uw Vader: Het spreken over God de Vader*. Utrecht: Meinema, 2017.
- Beker, E.J. and Hasselaar, J.M. *Wegen en kruispunten in de dogmatiek: Deel 1*. Kampen: Kok, 1978.
- Berkhof, H. *Christelijk geloof: een inleiding tot de geloofsleer*. Zevende druk. Nijkerk: Callenbach, 1993.
- Bres, G. de. *Het wapen van het christelijk geloof*. Translated by E. Karels and A. Schimmel. Barneveld: Koster, 2010.
- Bres, G. de. "Guido de Bres aan zijn vrouw," in *Enige brieven: kort vóór het ondergaan van de marteldood uit de gevangenis aan zijn huisvrouw en moeder door hem geschreven*. Middelburg: Gihonbron, 2004, <https://theologienet.nl/bestanden/bres-de-guido.pdf>.
- Brink, G. van den. *Almighty God: A Study of the Doctrine of Divine Omnipotence*. Kampen: Kok Pharos, 1996.
- Brink, G. van den. "De almacht van God: Overwegingen rondom een aangevochten geloofsartikel." *Theologia Reformata* 38, no. 2 (1995): 163-183.
- Brink, G. Van den and Kooi, C. Van der. *Christelijke dogmatiek: Een inleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2015.
- Calvijn, J. *Institutie: of onderwijzing in de christelijke godsdienst*. Translated by A. Sizoo. Zoetermeer: Meinema, 2004.
- Genderen, J. van, and W.H. Velema. *Beknopte gereformeerde dogmatiek*. Utrecht: Kok, 2013.
- Hoek, J. *Grote God, wij loven U: Doordenken over Gods eigenschappen* (Utrecht: Boekencentrum, 2018).
- Huijgen, A., Fesko, J.V. and Baars, A. *Handboek Heidelbergse Catechismus*. Utrecht: Kok, 2013.
- Immink, F.G. *Overtuigd gereformeerd: Met sympathie voor de traditie*. Heerenveen: Groen, 2022.
- Kearney, R. *Anatheism: returning to God after God* New York: Columbia University Press, 2010.
- Muis, J. "De betekenis van de klassiek-gereformeerde theologie voor het huidige predikantschap." *Theologia Reformata* 59, no. 2 (2016), 102-7.
- Muis, J. *Onze Vader: Christelijk spreken over God*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2016.
- Ortlund, G. *Theological Retrieval for Evangelicals: Why We Need Our Past to Have a Future*. Wheaton: Crossway, 2019.
- Pareus, D. *The Commentary of Dr. Zacharias Ursinus on The Heidelberg Catechism*. Translated by G.W. Williard. Edited by E.D. Bristley. Olive Tree Communications, 2004.
- Ruler, A.A. van. *Ik geloof: De twaalf artikelen van het geloof in morgenwijingen*. Nijkerk: Callenbach, 1969.
- Ursinus, Z. "The Smaller and The Larger Catechism." In *An Introduction to the Heidelberg Catechism: Sources, History and Theology*, translated by L.D. Bierma, 141-223. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2005.
- Velde, D. te, ed. *Synopsis Purioris Theologiae: Latin text and English translation*. Volume 1, Disputations 1-23. Leiden: Brill, 2015.
- Velde, M. te. *Confessies: Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*. Heerenveen: Groen, 2009.
- Verboom, W. *De theologie van de Heidelbergse Catechismus: Twaalf thema's, de context en de latere uitwerking*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1996.

Christelijk spreken over Gods almacht in klassieke en hedendaagse gereformeerde theologie.

Verboom, W. *Kostbaar belijden: De theologie van de Nederlandse Geloofsbelijdenis*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1999.

Zwanepol, K. & Van Campenhout, C.H. *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*. Heerenveen: Protestantse Pers, 2009.

7 Bijlagen

7.1 Verklaringenblad

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Marco Kasbergen

Titel masterthesis: Ik geloof in God de Almachtige: Christelijk spreken over Gods almacht in klassiek

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Gouda, 22 juni 2024

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Gouda, 22 juni 2024

Handtekening: